

ULUSLARARASI TOPLULUK KAVRAMI

Dr. Hakkı Hakan ERKİNER*

GİRİŞ

Sosyal bilimler sahasında bir konu üzerinde düşünürken ve belirli bir konuyu kavramaya çalışırken, düşüncenin temel araçları kavramlardır. Olgular, kavramlar yoluyla anlamlandırılır. Uluslararası hukuk da belki diğer tüm hukuk dallarından daha fazla, önce düşünürlerinin zihninde oluşur. Bu husus, kavramsal berraklığın, uluslararası hukuk disiplini için ne derece ciddi bir mesele olduğunu ortaya koyar. Klasik yapısı itibariyle, uluslararası hukuk devletler arasındaki uluslararası ilişkileri düzenler. Düzenlediği sosyal ilişki türünün karakteristik özelliklerini bünyesinde taşır. Herbiri egemen ve birbirine eşit hukuk kişileri olan ve herbiri müstakil milli çıkarlara sahip devletler arasındaki ilişkilerin belirli bir istikrar ve süreklilik içinde devam etmesini düzenlemek ve devletlerin birlikte var olabilmelerini hukuki yollar ile temin etmek, uluslararası hukukun klasik işlevi olmuştur.

Bu görece durağanlığına rağmen, uluslararası hukuk, bir takım yüksek değerlerin korunmasının beklendiği kendine özgü bir hukuk dalıdır. Başka hiçbir hukuk dalı bünyesindeki uyumsuzlukların neticesinin savaş denilen dehşete ve yeryüzünde bu kadar çok insanın yaşamının yok olmasına vardığına şahit olmaz. Bu gerçek, uluslararası hukukçuların, devletlerin eylemlerini salt bir egemenin tasarrufu şeklinde kaba ve soğuk bir gerçekçilikle yorumlamalarına engel oluşturur. Eninde sonunda hukukçu, bazı insani yüksek değerlerin, temsilcisi olduğu bu hukuk dalı tarafından hakikâten etkin bir şekilde korunması gerektiğini idrâk etmektedir. Ancak mesleği itibariyle, kavramsal bağlamda ve normların ahenkli istikrarında düşünür ve düşünmelidir; şahsi değerlendirmelerini ve temennilerini

* Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Devletler Umumi Hukuku Anabilim Dalı.

pozitif hukukmuş gibi sunamaz; hukuki değerlendirme ile göreceli subjektif moral değerlendirme arasındaki sınırı unutmamalıdır. Biz de, uluslararası topluluk, insanlığın yüksek değerleri, devletler arası müşterek menfaatler, kolektif dayanışma gibi kavram ve olguları incelemeye gayret edeceğimiz bu çalışmamızda, kavramsal berraklığa yaklaşmaya çalışacağız.

Çalışmamızda, uluslararası topluluk kavramı, birbirleri arasında karşılıklı haklar ve ödevler olduğunu bilen ve karşılıklı ilişki içinde olan devletler arasındaki moral ve hukuki bir bağı belirtmek için kullanılmaktadır. Bu kavram, birbirleri arasında karşılıklı haklar ve ödevler olduğunu bilen ve ilişki içinde olan devletlerin topluluk fikri ile birbirlerine yaklaşmaları ve neticede, uluslararası hukuk tarafından düzenlenen bir sosyal birlik oluşturan “Evrensel Devletler Kümesi” ni ifade etmek için de kullanılır¹.

Bu çerçevede, uluslararası topluluk kavramını ele alacağımız çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. Bunlardan ilkinin konusu, uluslararası topluluk kavramının sosyolojik temelini incelemesidir. Her ne kadar sosyoloji insan topluluklarının ve toplumlarının incelenmesinin bilimsel de, siyasi ve hukuki varlığı ile birer tüzel kişilik olan devletlerin uluslararası sahada meydana getirdiği birlikteliğe de sosyolojik bir kavram olan “topluluk” ya da “toplum” sıfatları verilmektedir². Dolayısıyla bu ifadeleri kullanmanın ne derece isabetli olduğunun ele alınmasının uygun olabileceğini düşünmekteyiz. Bu nedenle çalışmamızda sosyolojinin toplum ya da topluluk kavramlarından ne anladığını, aralarındaki farkı ve devletlerin uluslararası sahada meydana getirdiği birlikteliğe topluluk mu toplum mu denmesi gerektiğine temas etmeyi istemekteyiz.

İkinci bölümün konusu ise, uluslararası topluluk kavramının, öğretilerdeki gelişiminin ve yarattığı tartışmaların yansıtılmasıdır.

İlk bölümdeki sosyolojik incelemede, kavram, Ferdinand Tönnies’in cemaat-topluluk ve toplum tipolojileri, Emile Durkheim’in mekanik ve organik dayanışma kıstası ve Max Weber’in birikleşme ve toplumsallaşma itkileri bakımından incelenecektir.

¹ Dictionnaire de la terminologie du droit international, Union académique internationale, Paris, Sirey, 1960, ss. 131-132, “*communauté internationale*” maddesi; Dictionnaire de droit international public, Bruylant, Bruxelles, 2001, ss. 205-206, “*communauté internationale*” maddesi.

² Bilimsel ya da günlük dilde, “uluslararası topluluk” ya da “uluslararası toplum” ifadeleri kullanılmaktadır.

İkinci bölümde ise, kavramın öğretilerdeki gelişimi, İspanyol ilâhiyatçılardan itibaren uluslararası hukuk teorisinin kurucularında, doğal hukuk okulunda, iradeci pozitivizmde, normativizmde, sosyolojik yaklaşım okulunda ve çağdaş tartışmalarda izlenecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI TOPLULUĞUN NİTELİĞİ

İncelememizde, “uluslararası topluluk” kavramının, uluslararası hukukun dönüşümünde anahtar bir kavram olduğunu ortaya koyma amacındayız. Uluslararası hukuk, klasik olarak, her biri egemen ve hukuken birbirlerine eşit devletler arasındaki uluslararası ilişkileri düzenler. Bu işlevi ile uluslararası hukuk, devletlerin birarada varolmalarının hukuki koşul ve imkânlarını sağlamaktadır. Klasik uluslararası hukuk, devletlerin rızaları ile oluşturdukları, ideolojik olarak tarafsız ve pozitif hukuk kurallarından oluşur. Bu kurallar arasında bir normlar hiyerarşisi mevcut değildir³. Hukuki ilişkiler devletler arasında ikili ve karşılıklı olarak kurulur. Uluslararası hukuk kurallarının getirdiği yükümlülüklerin ihlâl edilmeleri durumunda ise doğan sorumluluk ilişkisi ihlâlde bulunan devlet ile mağdur devlet arasında doğan ikili bir ilişkidir.

Özellikle İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren devletlerin uluslararası ilişkilerdeki tekelleri eskisi kadar mutlak değildir. Uluslararası örgütler, belirli durumlarda bireyler, sivil toplum örgütleri ve hatta kamuoyu uluslararası ilişkilerde belirli ve sınırlı fakat artan bir ivme ile rol oynamaktadırlar.

Klasik olarak uluslararası hukuk kuralları arasında hiyerarşi yokken, giderek, uluslararası antlaşmaların kendilerine aykırı olmaları durumunda geçersiz olacakları bir takım emredici uluslararası hukuk kurallarının mevcudiyeti kabul edilmeye başlanmıştır: *Jus cogens*.

Bu kurallardan uluslararası topluluğun bütününe karşı mükellefiyet altına girilen yükümlülükler türemiştir: *Erga omnes*.

Bu yükümlülüklerin ihlâl edilmeleri durumunda, her devletin, sorumluluğu ileri sürebileceği kabul edilmeye başlanmıştır: *Omnium hakkı*.

³ *Jus cogens* kurallar bir yana bırakılırsa.

Bireylerin insanlığa karşı suçlardan ötürü uluslararası ceza mahkemelerinde yargılanmasına başlanmıştır.

Yukarıdaki paragraflarda hatırlattığımız, uluslararası hukuktaki pek çok radikal değişim ve dönüşümün temel dinamiğinin anlaşılması için anahtar kavramın uluslararası topluluk kavramı olduğunu düşünmekteyiz.

“Topluluk” kavramının iki farklı boyutu vardır. Bir taraftan, mensuplarının beraber yaşadığı, müşterek mallara sahip olduğu, ortak menfaatlerinin ve amaçlarının bulunduğu belirli bir sosyal grubu işaret eder. Öte taraftan daha geniş bir kavramsal boyutu vardır. Topluluk olmak benzer ya da bir olanın niteliğidir. Topluluk kavramı, çıkar topluluğu örneğinde olduğu gibi belirli bir sosyal grubun mensupları arasındaki ilişkinin egemen ve belirgin olan unsuruna işaret edecek şekilde de ya da yardım topluluğu örneğinde olduğu gibi belirli bir sosyal grubun mensupları arasındaki müşterek sosyal amacı işaret edecek şekilde de ya da müzik topluluğu örneğinde olduğu gibi kişiler arasındaki işbirliğini işaret edecek şekilde de kullanılabilir⁴.

Uluslararası hukuk dilinde, kavramın kullanımının, yukarıda tespit ettiğimiz her iki anlamı da kapsadığını belirlemektediriz⁵:

A- Uluslararası topluluk (*communauté internationale – international community*) kavramı, birbirleri arasında karşılıklı haklar ve ödevler olduğunu bilen ve ilişki içinde olan devletler arasındaki moral ve hukuki bir bağı belirtmek için kullanılmaktadır.

⁴ Uluslararası hukuk üzerine inceleme de bulunurken, “topluluk” tabirinin bazı dillerdeki karşılığının verilmesinin isabetli olacağını düşünmekteyiz. Çalışmamız için özel bir önemi olan “topluluk” kelimesinin İngilizce karşılığı, The Oxford English Dictionary, 2. ed. Cilt III, Oxford, Clarendon Press, 1989, s. 581’e göre “community”; Fransızca, Grand Robert de la langue française. Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française de Paul Robert, cilt II, Paris, Le Robert, 1985, s. 742’e göre “communauté”; İspanyolca, Real Academia Española, Diccionario de la lengua española, 22. ed. Madrid, Espasa, 2001’e göre “comunidad”; İtalyanca, Battaglia Salvatore, Grande dizionario della lingua italiana, cilt III, Torino, Unione tipografica-Editrice torinese, s. 448’e göre “comunità” dir.

⁵ Dictionnaire de la terminologie du droit international, ss. 131-132, “communauté internationale” maddesi; Dictionnaire de droit international public, ss. 205-206, “communauté internationale” maddesi. Bu son kaynak, devletlerin yanı sıra küresel uluslararası örgütleri, bireyleri ve küresel kamuoyunu (*opinion publique*) da uluslararası topluluğun mensubu olarak saymaktadır.

B- Kavram, (A)'da tanımlanan topluluk fikri (duygusu) ile birbirlerine yakınlaşan ve neticede, uluslararası hukuk tarafından düzenlenen bir sosyal birlik (*collectivité - collectivity*) oluşturan "Evrensel Devletler Kümesi" ni ifade etmek için de kullanılır⁶.

Biz, incelememizde dikkâtimizi, uluslararası hukukun dönüşümü üzerindeki esas etken olduğunu düşündüğümüz için, devletler arasındaki "toplulukçu bağlar" üzerine yoğunlaştıracamız.

Toplumbilimciler, genel olarak toplumsallık olgusunu anlayabilmek için faydalı olan çeşitli kavramlar üretmişlerdir. Ancak bunların devletler arasındaki ilişkilere doğrudan aktarılması güçlük arz etmektedir. Uluslararası topluluk hakkında kavramsallaştırmaya gidilirken toplumbilimin kalıpları, uluslararası düzenin doğasına özgü yapısal niteliklerine uygun biçimde yeniden ele alınmalıdır. Bundan önce elbette toplumbilimin, topluluk ve toplum olgusu hakkındaki temel yaklaşımlarını hatırlatmamız icap eder.

I. Ferdinand Tönnies

Toplumbilim, insan topluluklarını, toplumlarını ve toplumsal olanı bilimsel yöntemle inceleme çabası içerisindeyken, doğal olarak, ilkin, topluluk ve toplum kavramını aydınlatmak zorundadır. Bu çabalar ondokuzuncu yüzyılda Ferdinand Tönnies⁷, nin çalışmaları ile başlamıştır⁸.

⁶ Dictionnaire de la terminologie du droit international, ss. 131-132, "*communauté internationale*" maddesi; Dictionnaire de droit international public, ss. 205-206, "*communauté internationale*" maddesi.

⁷ Alman Sosyoloji Derneği'nin kurucu üyelerinden olan Alman sosyolog Tönnies (1855-1936) en çok, *Gemeinschaft* (cemaat - topluluk) ile *Gesellschaft* (toplum) arasında yaptığı ayrımla ün kazanmıştır. Bu ayrım, küçük çaplı ve büyük çaplı toplumların özelliklerini yansıttığı iddia edilen farklı ilişki tiplerini vurgulamaktadır. Nüfusun büyük ölçüde hareketsiz olduğu cemaatte, statü, atfedilen bir konumdur ve aile ile kilise (kurumsal din), açıkça tanımlanmış bir dizi inancın korunmasında, duygusal ve işbirliğine yönelik davranışların gelişmesinde önemli roller oynarlar. Ne var ki, işbölümü daha karmaşık bir hâl aldıkça bu bağlar çözülüp, yerini sözleşmeye dayalı ve gayri şahsi ilişkilere bırakmakta, böylece büyük çaplı örgütlenmeler ve şehirler *gesellschaftlich* (toplumcu) toplumsal formları yansıtmaktadırlar; bkz. Marshall Gordon, Sosyoloji Sözlüğü, çevirenler: Akinhay Osman, Kömürcü Derya, Bilim ve Sanat, 1999, Ankara, s. 763.

⁸ Tönnies Ferdinand, *Communauté et société: catégories fondamentales de la sociologie pure*, Joseph Leif'in Fransızca çevirisi, Retz, Paris, 1977.

Tönnies tarafından geliştirilen öğretisi “cemaat” (Almanca: *Gemeinschaft*; Fransızca: *Communauté*) ve “toplum” (Almanca: *Gesellschaft*; Fransızca: *Société*) kavramları arasındaki ikileme dayanmaktadır. Cemaat – topluluk olgusu, Tönnies’ye göre, doğal olarak birliktelik hakkında mutabık kalma psikolojik saikiyle meydana gelir. Bu psikolojik saik bir birlikteliğin üyelerinin birbirleriyle yüzyüze gelmesinden doğan bir çekimle “biz” anlayışına ermeleriyle ortaya çıkar.

Toplum ise, daha yaygın, daha az kişisel ilişkiler ve yüzyüze gelmekten kaynaklanan doğal bir insani çekimden ziyade düşünsel bir iradi sürecin ürünüdür. Bu olguda, cemaatin tersine, birey “bizlik” duygusunu hissetmekten ziyade bir “ben” duygusu etrafına kendisini içinde konumlandığı işlevsel bir toplumsal doku örür.

Cemaat yapısının kaynağı “psikolojik” iken toplum yapısının kaynağı “entellektüel” dir⁹. Bu saf zihinsel kavramsallaştırmanın ötesinde, gerçekte, Tönnies, toplumun evrimi sürecinde, cemaat¹⁰ ve toplum yapılarının saf halde bulunmadığını birbirleri ile ilişki içinde ve sınırları bulanık bir biçimde iç içe olduklarını da tespit etmektedir. Bizim incelememiz çerçevesinde, devletlerin oluşturdukları sosyal birlikteliğin, bu tanımlamalar bağlamında topluluk kavra-

⁹ Tönnies’ye göre, cemaatin aksine toplumda “ben” kendini konumlandırırken diğer “benlerin” varlığını gerçekte duymaz. Cemaat nispeten doğal ve somut bir iradeye dayanan, toplum entellektüel ve soyut bir iradeden doğar. Tönnies tarafından, Almanca’da bu tabirler *wesentliche* ve *willkür* ya da *kürwill* olarak ifade edilmiştir; bkz. Marshall Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, s. 763.

¹⁰ Cemaat (topluluk) kavramı, cemaatin üyelerinin ortaklaşa paylaştıkları bir şeye - genellikle ortak bir kimlik duygusuna- dayanan, özel olarak oluşturulmuş bir toplumsal ilişkiler bütünüdür. Cemaat, Talcott Parsons’dan aktarırsak, hayatla ve çıkarlarla ilgili olan ve pek belirlenmemiş bir alandaki kapsamlı bir dayanışma ilişkisini anlatmak üzere sık sık kullanılan bir kavramdır. Robert Nisbet’e göre cemaat kavramı, sosyoloji disiplininin temelini oluşturan fikirlerin en temel olanı ve kapsamlısıydı ve bunun asıl nedeni, cemaatin yok olmasından duyulan kaygıların ondokuzuncu yüzyıl sosyolojisinin temel ilgi alanlarından birisi olmasıydı; bkz. *The Sociological Tradition*, 1966. Yine de cemaat kavramının sosyolojik içeriği sürekli olarak sonu gelmez tartışmalara konu olmuştur. Nisbet’e göre, bu tartışmaların kaynağı, toplumsal birliğin cemaat biçimini İyi Toplum’la ve kişisel samimiyetin, duygusal derinliğin, ahlâki bağlılığın, toplumsal birliğin ve sürekliliğin ileri derecede rastlandığı her türlü ilişki biçimiyle özdeşleştiren ondokuzuncu yüzyıl düşüncesinde yeniden keşfedilmiş sembolizmasıdır. O dönemde, az önce sıralanan türdeki özelliklerin, kıra dayalı bir toplumdan, kente ve endüstriye dayalı bir topluma geçiş döneminde kaybolmaya yüz tutmasından korkuluyordu. Cemaat duygusunun kaybedilmesi, cemaat kuramının kurucusu sayılan Ferdinand Tönnies’in çalışmalarının da merkezinde yer almaktaydı; bkz. Marshall Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, ss. 90-91.

mına karşılık geldiği kanaatindeyiz. Bu topluluk, sosyal olduğu kadar, hukuki olarak da toplum aşamasına ulaşmamıştır. Belki ulaşmasına gerek de yoktur. Şayet devletler egemenliklerini ve bağımsızlıklarını koruyacaklarsa, oluşturaları sosyal birliktekiğin ancak bir topluluk teşkil etmesi isabetli olandır.

II. Emile Durkheim

Emile Durkheim¹¹, toplumbilim öğretisinin temelini iş bölümü ile çok yakından ilişkili olan ve toplumsal birlikteliğin ve kaynaşmanın itici gücü olan “dayanışma” (*solidarité*) kavramını yerleştirmektedir¹². Bu dayanışma kavramı, Durkheim tarafından “mekanik dayanışma” ve “organik dayanışma” olarak ikiye ayrılmaktadır¹³. Mekanik dayanışma, bir birlikteliğin, bir grubun üyeleri arasında yüz yüze gelmekten doğan ve grubun üyeleri arasında kolektif bir bilincin doğmasına yol açan ilişkiler neticesinde meydana gelen dayanışma biçimidir¹⁴. İkinci tür dayanışma olan organik dayanışma ise, iş bölümüne yol açan ilişkiler neticesinde meydana gelen dayanışmadır¹⁵. Durkheim, toplumun ilkelden, ekonominin ve iş bölümünün geliştiği bir hale evrimi esnasında, dayanışmanın da, mekanik dayanışmadan, organik dayanışmaya doğru evrildiğini tespit etmektedir¹⁶. Durkheim’in, mekanik dayanışma ve organik dayanışma kriterleri bakımından da devletlerin oluşturdukları sosyal birliktelik, topluluk kavramına denk düşmektedir.

¹¹ Emile Durkheim (1858-1917), işlevsel iliğin kurucusu olarak kabul edilen, ama daha yakın zamanlarda, onun yazılarında kendi görüşleriyle birleştirilmesi kolay fikirler ve duygular bulan yapısalcılık, sosyo-dilbilim ve postmodernizmin otoriteleri tarafından da saygıyla anılan ünlü Fransız sosyolog; bkz. Marshall Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, s. 164.

¹² Durkheim Emile, *De la division du travail social*, Quadrige/PUF, 1994 (orijinal baskı: 1893), Paris, ss. 27-31.

¹³ *Ibid.*, ss. 98-102.

¹⁴ *Ibid.*, ss. 35-78.

¹⁵ *Ibid.*, ss. 79-98.

¹⁶ *Ibid.*, ss. 119-176.

III. Max Weber

Max Weber'in toplumbilimsel yaklaşımı, grupların kendilerine dikkâti yoğunlaştırmaktan ziyade toplumsal ilişkilerin üzerine yoğunlaşmıştır¹⁷. Weber, bir birlikteliğin üyeleri arasında doğan, birlikteliğin üyesi olma duygusundan kaynaklanan ilişkiye "birlikleşme" (Almanca: *Vergemeinschaftung*; Fransızca: *Communalisation*); çıkarlar tarafından akılcı olarak güdülenen bir anlaşmaya dayanan ve çıkarların eşgüdümünü son amaç olarak hedefleyen ilişkiye ise "toplumsallaşma" (Almanca: *Vergesellschaftung*; Fransızca: *Sociation*) tabirlerini önermektedir¹⁸. Weber'in kriterlerine göre de, devletlerin oluşturdukları sosyal birlikteliğin, akılcı olarak güdülenen ve devletler arasındaki çıkarların nihai olarak eşgüdümünü hedefleyen bir sosyal ilişki olmadığı açıktır. Tersine, devletler arasındaki ilişkilerde, çıkar çatışmaları gerçek itkidir. Çağımızda bu kadarı bile büyük bir gelişme olmakla birlikte, nadir olarak, devletlerin, milli çıkar çatışmalarının üzerine çıkılabilen evrensel değerler bağlamında, ancak bir topluluk oluşturabilmelerinden söz edilebilir.

IV. Uluslararası Topluluğun Sosyolojik Yapısı

Yukarıda ana hatlarına kısaca temas ettiğimiz sosyolojik kavramları, özellikle tarihsel perspektiften bakıldığında, uluslararası ilişkilere aktarmak, ilk bakışta gayet çekici gelmektedir. Örneğin, öğretilerde, Batı Hıristiyanlığı Orta Çağında hıristiyan "uluslar"ın oluşturduğu bütün için kullanılan "Hıristiyan Cumhuriyeti" kavramının yani "*Respublica Christiana*"nın¹⁹, Ferdinand Tönnies'in cemaat - topluluk tipolojisiyle esas hatları itibariyle büyük benzerlik gösterdiği vurgulanmıştır²⁰. Buna karşılık, Vesfalya (*Westphalie*) Antlaşması ile hukuki

¹⁷ Max Weber (1864-1920), Durkheim'la birlikte, özgün bir sosyal bilim olarak modern sosyolojinin kurucusu sayılmaktadır. Weber, sosyal bilimler için felsefi bir temel önermiş, sosyoloji için genel bir kavramsal çerçeve çizmiş ve tüm büyük dünya dinlerini, antik toplumları, iktisadi tarihi, hukuk ve müzik sosyolojisini ve başka birçok alanı kapsayan bir dizi derin araştırma kaleme almıştır; bkz. Marshall Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, s. 791.

¹⁸ Weber Max, *Economie et société / 1. Les catégories de la sociologie*, pocket, collection Agora, Paris, 1995 (orijinal baskı: 1956), s. 78.

¹⁹ Renaut Marie-Hélène, *Histoire du droit international public*, Ellipses, Paris, 2007, ss. 25-42.

²⁰ Villalpando Santiago, "L'émergence de la communauté internationale dans la responsabilité des Etats", puf, Paris, 2005, ss. 21-22.

temelleri atılan ilişki şeklinin²¹ ise toplum tipolojisine uyduğu belirtilmiştir²². Ancak bize göre, çağdaş uluslararası ilişkiler, belirli değerler ve bazı evrensel müşterek menfaatler etrafında dayanışma olgusu ile toplumbilimin “topluluk” kavramına ilişkin veriler sunmaktadır²³; bu bağlamda devletlerin uluslararası sahada bir toplum meydana getirdiğini düşünmemekteyiz dolayısıyla kavramsal olarak doğru kullanımın “uluslararası toplum” değil uluslararası topluluk” olduğunu önermekteyiz.

Uluslararası topluluk kavramını ele alınırken yukarıda ifade ettiğimiz verileri açıklığa kavuşturabilmek için:

1. Uluslararası topluluk ilişkilerinin ve bağlarının ayırt edici özelliklerinin belirlenmesi;
2. Uluslararası topluluk ilişkilerini ve bağlarını sağlayan kuvvetlerin tespit edilmesi;
3. Uluslararası topluluğu mümkün kılan kuvvetlerin merkezi kaynağının ne olduğu üzerine düşünülmesi;
4. Son basamak olarak da, uluslararası topluluğu mevcut kılan kuvvetlerin ifadesi (manifestosu) olarak hukukun ortaya konması gerektiğini düşünmekteyiz.

Birinci basamakta, uluslararası topluluğu birbirine bağlayan bağların ayırt edici özelliğini ortaya koymak gerektiği kanaatindeyiz. İkinci olarak bu bağı meydana getiren kuvveti ya da enerjiyi belirlememiz gereklidir. Üçüncü olarak, bu enerjinin kaynağını keşfetmemiz gerektiği düşüncesindeyiz. Tasarladığımız analiz merdiveninin dördüncü ve son basamağında ise, uluslararası topluluğu birbirine bağlayan kuvvetlerin ifadesi olarak hukuku ortaya koymayı düşünmekteyiz. Bu inceleme güzergâhını takip ettikten sonra uluslararası topluluk kavramına ilişkin bir tanım tasarlanabilir. Bu tanım tasarlandıktan sonra dâhi, uluslararası topluluk kavramının bir kavram olması nedeniyle, sınırlı ve sözel bir gerçekliğinin olduğu, zihinlerde iz düşümü olan bir ideal tip olduğu unutulmamalı-

²¹ Renaut Marie-Hélène, *Histoire du droit international public*, ss. 42-61.

²² Villalpando Santiago, “L’émergence de la communauté internationale dans la responsabilité des Etats”, s. 22; Truyol Serra Antonio, “Genèse et structure de la société internationale”, *Recueil des cours de l’Académie de droit international (RCADI)*, cilt 96, 1959-I, ss. 572-574.

²³ Dupuy Pierre-Marie, *Droit International Public*, 8. Édition, Dalloz, Paris, 2006, s. 22.

dır. Bu hâliyle bile, kavram kullanıldığı bağlamda ve konuda her seferinde yenisinden tanımlanıp sınırlandırılmalıdır. Dilde, günün geçerli kavramlarının birer kavramdan başka bir şey olmadığını unutup onları nesnel doğrular olarak kabul edersek, ön yargılı ve dar görüşlü davranma tehlikesiyle karşılaşırız. Sonuçta, tanımlar ve kavramlar, şeylerin göreceliği üstüne kurulmuştur.

İlk basamakta, uluslararası topluluk ilişkilerinin ve bağlarının ayırt edici özelliğinin belirlenmesi gerektiğinden söz etmiştik. Bu ayırt edici özellik, uluslararası topluluğun oluşumunun, “topluluğa ilişkin bazı hususi menfaatler” in sağlanması için, “topluluk üyesi devletlerce sergilenen dayanışmadan doğan bir bağ” ile nitelenebilmesidir. Bu cümle açıklanmaya muhtaç iki ögeye sahiptir. Bunlardan ilki, uluslararası topluluğa ilişkin bazı hususi menfaatlerin ne anlama geldiği ve ikinci olarak ise, topluluğun bir grup olarak sahip olduğu ve peşinde koştuğu bu menfaatler için üyelerinin dayanışmasının ne ifade ettiği.

Topluluğa ilişkin bazı hususi menfaatler ifadesi, grupça aynı ve müşterek olan çıkarlara vurgu yapar. Bu çıkar, topluluğun müşterek çıkarıdır. Cümlemizi yukarıdaki şekliyle değil de, “uluslararası topluluk, bazı müşterek menfaatlerin sağlanması için, topluluk üyesi devletlerce sergilenen dayanışmadan doğan bir bağ ile birbirine bağlanır” şeklinde kursaydık, topluluğun, bir topluluk olarak söz konusu menfaatlere sahip olduğunu belirtemeyecektik. Bunun aksine, bu menfaatlerin, her üyenin daha doğrusu, her üye devletin müstakil olarak sahip olduğu şu ya da bu menfaatin birbirleriyle karşılaşması, kesişmesi, birbirini dönüştürmesi suretiyle bir şekilde kendisine ulaşılabilir olduğu menfaatler olarak anlaşılmasına yol açacaktık. Böylesi müşterek menfaatlerin peşinde, diyelim ki, diğerleriyle beraber dahi koşulsa, güdülenme kişiseldir; esasında tekildir. Bir anonim şirket ortaklarının her birinin şirketin kâr elde etmesinde sahip oldukları motivasyon gibi. Ortakların müşterek menfaati şirketin kâr elde etmesidir. Fakat bunu şirketin bizatihi kendisi için değil, kendileri için isterler. Rasyonel olan budur. Bir sosyal doku olarak ise uluslararası toplulukta mensuplarının elde edilmesi için sergilenen dayanışma her devletin salt müstakil çıkarına hizmet etmemekte, ancak bir gerçeklik olarak ele alındığında, sosyal bir varlık olarak grubun kendisi için ve kendisine yönelik menfaatlerin elde edilmesine hizmet etmektedir. Burada, menfaat, topluluk için varlık kazanmışsa mevcuttur, aksi takdirde mevcut değildir.

Uluslararası toplulukta sergilenen dayanışma, uluslararası topluluk kavramı için öyle esaslı bir unsurdur ki, uluslararası topluluğun kendisine vücut kazandı-

rır. Topluluğun menfaatine dayanışma sergilenirken, topluluğa varlık kazandırılır. Bu dayanışma bağı, topluluğu gerçek kılar. Topluluk fikrine ererek dayanışma içine girilirken, fikir, dayanışma fiili ile bünyesine kavuşur. Topluluk için dayanışma sergilenirken topluluk gerçeklik kazanır. Bu gerçeklik fikri kuvvetlendirir, kuvvetlenen fikir daha gerçekmiş gibi algılanır ve fiili daha fazla tahrik ve teşvik eder. Fikir, fiil, algı arasındaki enerji - kudret akışı bir döngü haline gelmektedir. Bu döngü, fikirde ve fiilde bir tekâmüle, gelişime yol açan bir ivmelenme meydana getirir.

Sözünü ettiğimiz dayanışmanın, kavramsal bağlamımızdaki özelliği, topluluk olarak aynı olan menfaate kavuşabilmek için sergilenmesi elzem olan bir dayanışma olmasıdır. Bu dayanışma mevcut olmaksızın, menfaatin gerçekleştirilmesinden söz edilememektedir. İşbirliği sergilenmeksizin, uluslararası topluluğun çıkarına olan vaziyet gerçekleşmemektedir. Topluluk üyesi devletlerin müşterek dayanışma ve işbirliğini meydana getirebilmeleri için birbirlerine bağımlılıkları söz konusudur. Her birinin amaca ulaşabilmek için bir diğersinin tutumundan ve davranışından olumlu ve olumsuz şekilde etkilenmesi söz konusudur.

Uluslararası topluluğu mümkün ve mevcut kılan özel bağ, topluluk olarak arzu edilen amaçlara, menfaatlere ulaşmak için müşterek bir dayanışma sergilenmesi zaruretinin, üyeleri birbirine bağlamasıdır.

Kavramsal incelememizin ikinci basamağında yukarıda ifade ettiğimiz bağı mümkün ve mevcut kılan gücün ne olduğunun ele alınması bulunmaktadır. Hemen ifade edelim ki, bu güç, birleşme gücüdür. Uluslararası topluluk mensubu devletler arasında, ilişkilerinde karşılıklı bir bağ oluşturan güç, birleşmedir; dayanışma sergilemek, işbirliğinde bulunmak için birleşme gücü. Bir araya geleerek birleşme gücünden mahrum olan varlıklar asla bir topluluk meydana getiremezler. Devletlerin müşterek dayanışmada birleşme güçlerinin mevcut olduğu tasavvur edebilmekle, bir uluslararası topluluk oluşturabilmelerinden söz edebiliriz.

Üçüncü basamağımızda, yukarıda sözünü ettiğimiz gücün kaynağının ve merkezinin ne olduğunun ele alınması bulunmaktadır. Bu dayanışmada birleşme gücünün kaynağı olarak, topluluk menfaatlerinin konusunu tespit etmekteyiz. Devletleri dayanışmada bulunmaya teşvik eden kuvvetlerin merkezinde “kolektif değerler ve faydalar” yer almaktadır. Bu merkezdeki değerlerin ve faydaların

özelliği, gerçekleştirmelerinin ve hukuki olarak korunmalarının, devletlerin evrensel olarak müşterek ve kolektif biçimde davranmalarını zaruri kılmıştır.

Sözünü ettiğimiz kolektif değerler ve faydalar, evrenseldirler. Bir kez var olduklarında, topluluğun bütün mensuplarının istifadesine amadedirler. Temiz hava gibidirler. Bir kez mevcut olduğunda, bulunduğu mekândaki herkes ondan teneffüs etme imkânına sahip olur²⁴. O (*temiz hava*) ya da bu (*temiz hava*) gibi bir ayırım haklarında yapılamayacağı gibi, tıpkı mekânı kaplayan temiz hava gibi bölünebilir de değildirler, “sen havanın şurasını teneffüs et sen de burasını” denilemeyeceği gibi.

Kolektif menfaatlerin konusu olan kolektif değerler ve faydalar evrenseldirler. Bu değerlerin ve faydaların elde edilebilmesi, uluslararası topluluğun mensubu tüm devletlerin müşterek çabasına bağlıdır. Onların mevcudiyetinden, bütün üyeler yararlanırlar. Bu değerlerin ve faydaların mevcudiyetlerinin korunması için de kolektif bir tutum gereklidir. Bir devletin bu değer ve faydalara zarar vermesi durumunda, topluluğun bütün üyeleri bundan zarar görmektedirler. Bu zararın onarılabilmesi için de bütün devletlerin işbirliği içinde hareket etmeleri gereklidir. Bu bağlamda, böylesi evrensel değerlere ve faydalara zarar veren davranışta bulunan devletin, uluslararası topluluğun mensubu olan bütün devletlere karşı sorumluluğunun doğacağı düşünülmelidir. Bu sorumluluk ilişkisi sadece, evrensel bir değeri, kendisine yüklenilebilen bir davranışı ile ihlâl eden devlet ile davranışın kendisine doğrudan yöneldiği mağdur devlet arasında doğmamakta; buna ilaveten, fail devletin uluslararası topluluğun mensubu her devlete karşı sorumluluğu doğmaktadır. Başka ifade ile yeryüzündeki diğer tüm devletler de evrensel bir değere ya da faydaya zarar veren devletin sorumluluğunu (*erga omnes*) ileri sürebilirler. Böylesine çok taraflı bir sorumluluk ilişkisinde, sorumluluğun gereğini yerine getirici – getirtici düzeneğin de, başka ifade ile zararın onarımını hedefleyen mekanizmanın da kolektif bir mekanizma olması

²⁴ Ulusal toplumlar bağlamında düşünüldüğünde, ulusal savunmanın sağladığı güvenlik, devletin temin ettiği kamu düzeni, milli ölçekte, toplumdaki tüm fertlerin aralarında ayırım yapılmaksızın yararlandığı değer ve faydalara örnek olarak gösterilebilir. Fransızca ve İngilizce literatürde, bu tip değer ve faydalara, ekonomi bilimi kökenli Fr: “*non-exclusifs*” – İng: “*non excludable*” ve Fr: “*indivisibles*” – İng: “*nonrivalry*” gibi nitelermeler yapıldığını belirtmek isteriz. Villalpando Santiago, “L’émergence de la communauté internationale dans la responsabilité des Etats”, s. 33.

elzendir. İfade ettiğimiz hususun, uluslararası hukuk disiplninde “devletin uluslararası sorumluluğu müessesesine” önemli etkileri mevcuttur²⁵.

Devletleri, evrensel değer ve faydaların sağlanıp korunması için dayanışma sergilemeye iten, böylelikle bir uluslararası topluluğun meydana gelmesine sebep olan gücün, bir amacın tesisine yönelik birleşme gücü olduğunu tespit etmiştik. Bu gücün kaynağının ise, uluslararası topluluğa has menfaatlerin konusu olduğunu belirtmiştik. Konuyu teşkil eden değer ve faydaların nitelikleri üzerinde düşünmek, bunların neden böyle bir gücün doğumuna yol açtıklarının anlaşılmasını sağlayacağı kanaatindeyiz.

Yukarıda, bu menfaatlerin konularının evrensel olduğunu ifade ettik. Onlar münhasıran hiçbir topluluk mensubuna ait değildirler; hepsine ve her topluluk mensubuna aittirler ve hepsinin ve herbirinin faydalanmasına kendilerini sunarlar.

Evrenselliklerinin yanı sıra, yeryüzündeki insan uygarlığı için esaslı bir öneme sahiptirler. Bu önem, uluslararası topluluğu, onların sağlanması ve korunması için gerekli dayanışmayı sergilemeye iten gücü meydana koymaya sevk etmektedir.

Evrensellikleri ve esaslı önem arz etmeleri ile beraber, insan için etik değerleri vardır. İnsanların ve halkların verdikleri bu etik kıymet, uluslararası topluluğu, kolektif menfaatlerin konularının sağlanması ve korunması için gerekli dayanışmayı sergilemeye yönelten gücü meydana koymaya teşvik eden bir diğer sebeptir. Bu dayanışmanın dışında kalmak, bir devleti, diğer devletler ve uluslararası kamuoyu karşısında politik olarak sıkıntılı bir duruma sokabilmektedir.

Kolektif menfaatlerin konusu olan kolektif değerler ve faydalar, misliyle mevcut değildirler. Bu husus, onların hem uluslararası topluluğun tüm mensuplarına ait kılar hem de, onların tekrar ve tekrar ihlâl edilmeleri, belirli bir gelecekte ortadan yok olmalarına yol açıp, orta vadede tekrar mevcut kılınmalarını büyük tehlikeye atar ya da tekrar tesis edilmeleri asla mümkün olmayabilir.

Bu niteliklerini açıklamak için örnek verilebilir: Uluslararası barış ya da çevre misliyle mevcut değildirler. Zarar gördüklerinde artık eski halleri ile mevcut değildirler. İkâme edilebilme olanakları yoktur. Çevre yeterince yoğun bi-

²⁵ Bkz. Erkiner Hakkı Hakan, *Devletin Haksız Fiilden Kaynaklanan Uluslararası Sorumluluğu*, Oniki Levha, İstanbul, 2010, ss. 99-115 ve ss. 251-291.

çimde zarara uğratılırsa, tahammül edilebilir bir gelecekte tekrar yerine konamaz hatta bir daha elde edilmeyecek biçimde yok olabilir. Korunmamaları durumunda mevcut olan bu aşikâr ve ciddi tehlikeden (riskten) ötürü, elbirliği ile uluslararası topluluk tarafından korunmaları gereklidir. Bu gereklilik, uluslararası topluluğun mensuplarını, bunları koruma doğrultusunda dayanışma içinde bulunmaya sevk eden bir güç yaratmaktadır. Devletlerin bu anlayışa ermeleri sonucunda, tehlikenin mevcudiyeti, dayanışma etrafında birleşme gücüne kaynak teşkil eder.

İncelememizin dördüncü basamağında, uluslararası topluluğu bağlayan kuvvetlerin ifadesi (bir manifestosu) olarak hukukun ele alınması yer almaktadır. Hukuk teorisine ilişkin akımlar, sosyal gerçeklik ile hukuk düzeni arasındaki etkileşime, neden sonuç ilişkisine ve birbirlerini yaratma, üretme ve dönüştürme potansiyeline ilişkin meselelerin üzerinde durmuşlardır. Uluslararası topluluk, şayet bir sosyal gerçekliğe karşılık geliyorsa muhakkak hukuk düzenini etkileyecek ve varlığının ve temsil ettiği kolektif menfaatlerin yansımaları hukuk kurallarında ifadelerini bulacaktır. Bu husus uluslararası topluluğun varlığını, sosyolojik gerçeklikten, normatif gerçeklik mertebesine de taşıyacaktır. Sosyal gerçeklik ile hukukun birbirini geri beslemeli olarak dönüştürme etkisi ile normatif düzeyde gerçeklik kazanan uluslararası topluluk kavramı, devletler arası ilişkilerde, sosyal bir olgu olduğu kadar hukuki bir olgu olarak da etki doğuracaktır.

Uluslararası topluluk kavramını devletler arası sosyal ilişkiler ve topluluk bağları ile ele aldığımız yukarıdaki sayfaları takiben, aşağıda, kavramı, uluslararası hukuk öğretisi²⁶ temelinde inceleyeceğiz.

İKİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI TOPLULUĞUN ÖĞRETİDE ELE ALINMASI

Uluslararası topluluk kavramının üretilmesi ve uluslararası ilişkiler ve uluslararası hukuk bağlamında kullanılması nispeten yeni bir olgudur. Bu nedenle,

²⁶ Doktriner akımların incelenmesi üzerine yararlanılabilecek iki değerli kaynak için: Truyol Serra Antonio, *Doctrines contemporaines du droit des gens*, Paris, Pedone, 1951. Ago Roberto, "Science juridique et droit international", *RCADI*, cilt 90, 1956-II, ss. 851-954.

uluslararası hukuka ilişkin klasik teorilerin geliştirildiği dönemde, bu kavramın en azından bizim ele aldığımız biçimiyle ifade edildiğine rastlanmaz.

Bununla beraber, bizim çalışmamızda, klasik doktriner akımlara da yer verecek olmamızın iki nedeni vardır. Bunlardan ilki, farklı teorilerin, uluslararası hukukun düzenlediği uluslararası sosyal ilişkileri inceleyiş ve anlayış şeklinin özünü ortaya koymak, ikincisi de, bu teorilerin, uluslararası sosyal ilişkilerden yola çıkarak, uluslararası hukukun ilişkilerini düzenlediği uluslararası sosyal grubun belirleyici niteliklerini, onu birbirine bağlayan etki ve unsurları, evrenselliğini ve yapısını ne şekilde ifade ettiklerini saptamaktır. Bu çerçevede uluslararası topluluk fikrinin yazınsal bağlamda kavramsal tarihinin tespit edilebileceğini düşünmekteyiz.

Bu amaca yönelik olarak, bütün bir doktriner akımlar külliyyatını burada ele almanın hem bir makalede mümkün, hem de gerekli ve faydalı olacağını düşünmüyoruz. Bunun yerine bazı yazarların ve akımların belirttiğimiz sorunsal karşısındaki düşüncelerini incelemenin, fikri yelpazeyi temsil edeceği kanaatindeyiz.

I. Uluslararası Hukuk Teorisinin Kurucuları

Yukarıda, “uluslararası topluluk kavramının üretilmesi ve uluslararası ilişkiler ve uluslararası hukuk bağlamında kullanılması nispeten yeni bir olgudur; bu nedenle, uluslararası hukuka ilişkin klasik teorilerin geliştirildiği dönemde, bu kavramın en azından bizim ele aldığımız biçimiyle ifade edildiğine rastlanmaz” demiştik. Bu uyarı özellikle kurucuların düşünceleri konusunda geçerlidir. Bugün onların düşüncelerini yazılarında yeniden okurken, abartılı bir kavramsal benzerlik ya da en azından çağrışım kurma çabası, bizi, kavramın kökenlerini, kurucuların uzak mazisinde aramak konusunda bulduğumuzu sandığımız yanıtlar hususunda yanıltabilir. Bu abartılı tutumdan sakınarak İspanyol ilahiyatçılarla öğretinin kökenlerine iniyoruz.

Amerika kıtasının fethi ile çağlarının gelişmelerinden etkilenen İspanyol teologlar, uluslararası sosyal gruba birçok kez atıf yapmışlardır. Francisco de Vitoria (1480-1546), Hıristiyanlığın ötesinde bir uluslararası topluluk düşünmekteydi. Onun algısında, bütün olarak insanlık, uluslararası hukukun herkese uygulanır adil kanunlarına sahip olabilme iktidarını bünyesinde barındıran tek

bir politik topluluk meydana getirmekteydi²⁷. Vitoria'ya göre, devletler, uluslararası topluluğun birer mensubu olarak, müşterek faydalardan yararlanmaktadırlar. Vitoria'nın özellikle vurguladığı husus ise, toplumlar arasında doğal olarak var olan "iletişim hakkı" dır. Vitoria, bu hakkı, uluslararası topluluğun temelindeki en önemli değer olarak görmektedir²⁸.

Francisco Suarez (1548-1617), mükemmel birer siyasi ünite olarak gördüğü devletlerin birbirlerine bağımlılığına ve "insan türünün birliği" ne daha belirgin bir vurgu yapmaktadır²⁹.

Suarez'e göre, "insan türü", farklı uluslara ve krallıklara bölünmüş olsa da, siyasi ve ahlâki olarak birdir ve bütündür³⁰. Bu husus aynı zamanda, *jus gentium*'un varoluş nedenidir. Her bağımsız şehir, her cumhuriyet, her krallık kendi başına mükemmel bir siyasi ünite teşkil etse de, hiçbirinin diğerlerinin yardımına, işbirliğine, dayanışmasına ihtiyaç duymaksızın kendi kendilerine yeterli olmaları söz konusu olamaz. Bu bağlamda, tecrübenin ispat ettiği gibi, bunların çıkarları uyarınca olduğu kadar ahlâki olarak da, insanlığın bütünlüğünden ayrılmalarına imkân yoktur. Hâl böyleyken onların ilişkilerini yöneten ve uyumlu beraberliklerini temin eden bir hukuka ihtiyaç duydukları açıktır.

Hugo Grotius (1583-1645), özellikle, "*De jure Belli ac Pacis*" adlı eserinde, Vitoria'nın "*totus orbis*" inin evrensel niteliğine benzer biçimde, "insan türünün müşterek toplumu" nu betimlemektedir³¹: "*Communis societas generis humani*". Grotius'a göre, devletler de, insanlar gibi, toplum hâlinde yaşamaya karşı doğal bir eğilim içindedirler (toplumsallaşma itkisi) ve dolayısıyla evrensel bir topluluk oluştururlar. Bu olgu, topluluğun gerekliliklerini ve ihtiyaçlarının

²⁷ Vitoria et Suarez, Contribution des théologiens espagnols au droit international moderne, Association internationale Vitoria-Suarez avec le concours de la dotation Carnegie pour la paix internationale, Pedone, Paris, 1939, s. 32'den, Vitoria Francisco de, *De potestate civili*, n. 21. Ayrıca, Villalpando Santiago, "L'émergence de la communauté international dans la responsabilité des Etats", ss. 43-44.

²⁸ Vitoria et Suarez, ss. 40-49'dan, Vitoria Francisco de, *De Indis*, III, 1-8.

²⁹ Vitoria et Suarez, ss. 169-171'den, Suarez Francisco, *De Legibus ac Deo legislatore*, II'nci kitap, bölüm XIX, n. 9. Ayrıca bkz. Barcia Trelles Camilio, "Francisco Suarez (1548-1617). Les théologiens espagnols du XVIème siècle et l'école moderne du droit international", RCADI, cilt 43, 1933-II, ss. 462-469.

³⁰ Bu bakımdan Stoacıları anımsatır.

³¹ Truyol Serra Antonio, "Grotius dans ses rapports avec les classiques espagnols du droit des gens", RCADI, cilt 182, 1983-IV, s. 444.

teminini düzenleyen ve bunlara cevap veren hukukun mevcudiyetinin temelindeki nedendir³².

Bu hukuk, esas olarak “*inter civitates*” tir. Bu demektir ki, kendilerinden üstün hiçbir otoritenin mevcut olmadığı bağımsız varlıklar arasındaki bir hukuktur. Grotius’ta devletlerin bağımsızlıkları ile evrensel topluluğun varlığı beraber yer almaktadırlar. Bu topluluğun varlığı da, karşılıklı bağlar ve bu bağların hukuka etkisi ile netice doğurmaktadır.

Hugo Grotius’tan sonra, Christian Wolff (1679-1754) ve Emer de Vattel’in (1714-1768) çalışmalarında, devletler arası ilişkilerin, uluslararası topluluk oluşturma mertebesine yükselmesi düşüncesine rastlandığını tespit etmekteyiz.

Wolff, “*civitas maxima*” kavramını kullanmaktadır³³. *Civitas maxima*, doğal olarak ulusların mensup olduğu topluluktur. *Civitas maxima*’nın bünyesinde, uluslar, “müşterek iyi” ye ulaşmak için birbirlerine bağlanırlar³⁴. Bu bağlamda uluslararası hukuk bütün uluslar için müşterek bir hukuktur³⁵.

Vattel’in de düşüncesi, Wolff gibidir. “Ulusların Toplumu” kavramını kullanmaktadır³⁶. “Ulusların Toplumu” bünyesinde, devletler, doğal bir hâlde dayanışma içinde ve *jus gentium*’a tabi bir biçimde, beraberce varlıklarını sürdürmektedirler.

Wolff ve Vattel’in teorilerinin özelliği, pozitif hukuka esaslı bir önem ve ağırlık tanınmalarıdır. Doğal hukuk, her zaman değişmez de olsa ve devletler

³² Villalpando Santiago, “L’émurgence de la communauté international dans la responsabilité des Etats”, s. 46.

³³ Aynı kavramı Roma İmparatorluğu zamanında Cicero gibi stoacılar da kullanmıştır.

³⁴ Drake H. Joseph, The Classics of Internaional Law, James Brown Scott Edition, Oxford-Londres, 1934, ss. 13-14’dan, Wolff Christian, *Jus gentium methodo scientifica pertractatum*, Prolegomena, ss. 4-5, par. 10-12. Şunu da belirtelim ki, Wolff, gerekli ve değişmez olan doğal hukuk ile, devletlerin mutabakatına dayanan pozitif hukuk arasında ayırım yapmaktadır; Wolff Christian, *Jus gentium...*, par. 4-6 ve 22-25.

³⁵ Villalpando Santiago, “L’émurgence de la communauté international dans la responsabilité des Etats”, s. 47.

³⁶ Vattel Emer de, Le droit des gens ou principes de la loi naturelle appliqués à la conduite et aux affaires des Nations et des Souverains, Kitap I ve II, Carnegie Institution, 1916 (1758 yılında basılan orjinal eserin ıtkıbasımı), ss. 7-8, par. 11-12. Vattel de, Wolff gibi, gerekli ve değişmez olan doğal hukuk ile, devletlerin mutabakatına dayanan pozitif hukuk arasında ayırım yapmaktadır; Vattel, Le droit des gens...., ss. 11-16, par. 21-28.

arasındaki ilişkilerin düzenlenmesinde temelde bulunsa da, bu hukukun ne olduğu devletler tarafından ancak, pozitif hukuka³⁷ dayanarak bilinebilir³⁸.

Bu çerçevede, Vattel'e göre, doğa tarafından inşa edilen bu Toplum'un kanunlarını açıkça ihlâl eden ve bu Toplum'un iyiliğine ve refahına doğrudan saldırılara karşı bütün ulusların kuvvete başvurmak hakkı vardır. Esasında bu düşünce, Vattel'den önce, Grotius tarafından da belirtilmiştir³⁹.

II. Doğal Hukuk

Doğal hukuk akımı, gerek klasik biçimiyle olsun gerekse modern ifade edilmişlerinde olsun, toplumun üzerine inşaa edildiği şeylerin doğasından (hatta akımın bazı temsilcilerine göre en başta kutsaldan) kaynaklanan, değişmez ve evrensel ilkelerden oluşan “doğal hukuk” ile bu ilkelerin insanlar tarafından toplumsal ihtiyaçlara göre “tercümesi” ve geliştirilmesi olan “pozitif hukuk” arasındaki gerilim ve çatışma üzerine inşaa edilmiştir⁴⁰.

³⁷ Bu teorisyenlerin düşüncelerinde, pozitif hukuk tabirinin yer tuttuğu tarafımızdan ifade edilmekte olmakla beraber, buna ardıllarında rastlayacağımız biçimde bir tabir değeri verirken temkinli olunması gerektiğini de düşünmekteyiz. Pozitif hukuk tabiri yerine Wolff ve Vattel için “iradi hukuk” tabirinin kullanılmasının belki daha isabetli olacağını düşünmekteyiz. Ancak pozitif hukuk kavramının kullanılmasının da daha anlaşılır olduğu kanaatindeyiz.

³⁸ Vattel, *Le droit des gens ou principes de la loi naturelle appliqués à la conduite et aux affaires des Nations et des Souverains*, s. 16, par. 28.

³⁹ Grotius'a göre “Krallar, yalnızca kendilerine ya da tebaalarına karşı yapılan hukuka aykırı tecavüzleri cezalandırma yetkisine sahip değillerdir; Krallar, buna ilaveten, doğal hukukun ya da *jus gentium*'dan kaynaklanan yükümlülüklerin ihlallerini de cezalandırmak hakkına sahiptirler.” Nolte Georg, “De Dionisio Anzilotti à Roberto Ago, *Le Droit International Classique de la Responsabilité International des Etats et La Prééminence de la Conception Bilatérale des Relations Inter-Étatiques*”, Colloque international de Florence, 7 et 8 décembre 2001, Institut Universitaire Européen; *Obligations Multilatérales. Droit Impératif et Responsabilité International des Etats*, Paris, Pedone, 2003, s. 7, dip not 12'den; Grotius, *De jure Belli ac Pacis*, 1625, Bölüm XX ve XL. Bu husus üzerine, doğal hukuk düşüncesinin son büyük yazarı olan Emer de Vattel, şu noktayı tespit etmektedir: “Bir devlet aleyhine, üçüncü bir devletin lehine olmak üzere yaptırım uygulamak, bir millet ile bir başka millet arasında yargıç rolü oynamaktır ki, buna ancak bir egemenin hakkı vardır.”; Nolte Georg, “De Dionisio Anzilotti à Roberto Ago...”, s. 7'den, Vattel, *Le droit des gens ou principes de la loi naturelle*, cilt 1, 1758, § 348.

⁴⁰ Villalpando Santiago, “L'émergence de la communauté internationale dans la responsabilité des Etats”, s. 48; Truyol Serra Antonio, *Doctrines contemporaines du droit des gens*, ss. 201-202.

Bu akıma göre, insanların sosyal doğası ve doğal hukuk, uluslararası sosyal grubu birbirine bağlayan temel unsurları oluştururlar. Bu bağlar ve müşterek fayda kendiliğinden var olan ve değişmez bir ahlâki düzene dayanmaktadırlar. Bundan ötürü, uluslararası topluluğun birliği, şeylerin doğasından kaynaklanan ilkelerden doğmaktadır. Bu düşünce elbette insanın doğasına ve ahlâki ilkelerine ilişkin değer yargılarına dayanmaktadır.

III. İradeci Pozitivizm

Hukuki pozitivizm, hukukun incelenmesinde, olguların ve deneyimlerin temel alınmasını ve bilimsel incelemeyi her türlü metafizik bileşimin elenmesi gerektiğini savunan felsefi görüşe dayanır⁴¹. Klasik Doğal Hukuk akımına tepki olarak oluşan bu akım, uluslararası hukuku ahlâki bir düzene atıf yapmadan inceleme taraflısıydı.

Klasik pozitivizme göre, uluslararası düzende, hukuk kurallarının doğduğu tek gerçek kaynak, devletlerin iradesidir⁴². Bu bağlamda, uluslararası hukuk kuralları bağlayıcılık güçlerini devletlerin rızalarından almaktadır. Pozitivizm okulunun içindeki akımlardan bazıları hukukun kaynağını devletin müstakil iradesinde görürlerken, bazıları da devletlerin müşterek iradelerinde görmüşlerdir⁴³.

İradeci pozitivizm okuluna göre devlet bir yanda uluslararası hukuk kurallarının yaratıcısı diğer yanda bu kuralların kendisine uygulandığı hukuk kişisidir. Bu çerçevede, uluslararası topluluk, devletler arası bir topluluktur çünkü uluslararası düzende belirleyici ve geçerli olan devletlerin iradeleridir.

IV. Normativizm

Normativist okul, hukukun saf teorisinin ancak pozitif hukukun incelenmesi ile kurulabileceğini savunmuştur. Normativizme göre, tarihi şartlar ve koşullar, ekonomi, ahlâk, siyaset hukuk kurallarının meydana gelmesini elbette etki-

⁴¹ Truyol Serra Antonio, *Doctrines contemporaines du droit des gens*, s. 403.

⁴² Anzilotti Dionisio, "La responsabilité international des Etats à raison des dommages soufferts par des étrangers", *Revue générale de droit international public (RGDIP)*, 1906, cilt XIII., s.14.

⁴³ Rousseau Charles, *Droit international public*, Paris, Libraire du Recueil Sirey, 1953, s. 9.

lerler. Ancak bir hukuk kuralının neden şu şekilde oluşup da bu şekilde oluşmadığının incelenmesi hukuk tarihi, sosyolojisi ve siyasetinin konusudur. Saf hukuk teorisi bu nedenlerin incelenmesini değil, “organik bir yapı” meydana getiren pozitif hukuk normlarının bütünlükleri içinde incelenmesini konu edinir⁴⁴. Bu çerçevede, hukuk dışı ya da öncesi kavramların, normatif incelemede yeri yoktur.

V. Sosyolojik Yaklaşım Okulu

Uluslararası hukuk, Léon Duguit'nin öğretisinde sosyolojik yaklaşıma ilişkin temellerini bulmuş⁴⁵ ve “uluslararası hukuka ilişkin sosyolojik yaklaşım” Georges Scelle tarafından geliştirilmiştir⁴⁶.

Bu yaklaşıma göre, Uluslararası hukuk da bütün hukuk dalları gibi kişiler arasındaki dayanışma üzerine kurulmuştur⁴⁷. Toplumsal ihtiyaç, hukukun maddi nedenidir. Doğal hukuk akımından farklı olarak, sosyolojik okul değişmez bir toplum idealini hukukun temeli olarak görmez, bunun yerine sosyal dinamikleri hukukun üzerine bina edildiği temel olarak görür⁴⁸. Bu bağlamda, iradeci pozitivizmden de ayrılır. Hukuku yaratan devletlerin iradeleri değil sosyal ihtiyaçların gereklilikleridir.

George Scelle'in teorisi, devletlerin hukuki kişiliğini ve egemenliklerini bir yana bırakarak, Uluslararası topluluğu, “toplumların toplumu” olarak görmektedir; bu toplumun en önemli parçaları ya da unsurları devletlerdir⁴⁹. Ancak Scelle'in düşüncesinde kavranması gereken incelik şudur ki, “toplumların toplumu” olan uluslararası topluluğun en önemli unsuru devletler olmakla beraber, bu toplum, devletlerin yanyana bir biçimdeki birlikteliğinden meydana gelmiş

⁴⁴ Kelsen Hans, “Théorie du droit international public”, RCADI, cilt 84, 1953-II, s.7.

⁴⁵ Duguit Léon, Manuel de droit constitutionnel, Paris, Bocard, 1918, özellikle ss. 1-47 ve Duguit Léon, Traité de droit constitutionnel, Birinci cilt: La règle de droit. Le problème de l'Etat, 2ème édition, Paris, Bocard, 1921, özellikle ss 1-11.

⁴⁶ Scelle Georges, Précis du droit des gens. Principes et systématique, Paris, Sirey, 1932, ss. 1-69; Scelle Georges, Droit international public, Paris, Sirey, 1932, ss. 11-24 ve ss. 59-62.

⁴⁷ Politis Nicolas, Les nouvelles tendances du droit international, Paris, Hachette, 1927, ss. 46-52 ve ss. 55-93.

⁴⁸ Scelle Georges, Précis du droit des gens. Principes et systématique, ss. 4-5; Truyol Serra Antonio, Doctrines contemporaines du droit des gens, s. 60 ve ss. 64-65.

⁴⁹ Scelle Georges, Précis du droit des gens. Principes et systématique, s. 19.

değil, halkların, ticaret ile bir araya gelmişliğinden oluşmuştur. Bu bakış açısına göre “Devletler Umumî Hukuku” nihayetinde, ancak kişiler arasındaki ilişkileri kolaylaştırmak için mevcuttur, bu anlamda “Devletler Hususî Hukuku” nun yardımcısıdır⁵⁰. Uluslararası topluluğu birbirine bağlayan güçlerin kökeninde, kişiler arasındaki değiş tokuşlardan kaynaklanan kişisel maddi bağlar yer almaktadır. Bu yaklaşım, uluslararası hukukun bireyler arası bir perspektiften incelenmesine kapı açmaktadır⁵¹. Bu perspektiften bakıldığında, devletler, insanların ve insanlığın çıkarlarına hizmet etme araçlarıdır⁵².

VI. Uluslararası Topluluk Kavramı Etrafındaki Güncel Tartışmalar

Uluslararası topluluk kavramı etrafında günümüzde uluslararası hukuk öğretisinde tartışmalar yoğunudur. Kavram, uluslararası hukukta önemli etkiler yaratma potansiyeline sahiptir. Uluslararası hukuk kurallarının çeşitli değişim ve dönüşümleri, kavramın kazandığı etki ile açıklanabilmektedir.

Öğretide, İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden, yirminci yüzyılın ikinci yarısı ve yirmibirinci yüzyılın içinde bulunduğumuz ilk on yılı boyunca süren tartışmalar çerçevesinde, öğretilerde, “Uluslararası birlikte varolma hukuku” ve “Uluslararası işbirliği hukuku” kavramları kullanılmıştır. Her ikisi de uluslararası topluluk kavramından yola çıkılarak düşünülmüş ve üretilmişlerdir. Tabirler, 1964'te, uluslararası hukukun yapısal değişikliklerinin ve dönüşümlerinin ele alındığı bir incelemede, Wolfgang Friedmann tarafından kullanılmıştır⁵³.

Friedmann'a göre, uluslararası hukukun klasik sistemi, “uluslararası birlikte varolma hukuku” olarak nitelendirilmelidir. “Uluslararası birlikte varolma hukuku” nun konusu, karşılıklı ve sürekli olarak devinip duran diplomatik ilişkilerin koşullarının düzenlenmesi ve devletlerin barış içerisinde birlikte varolabilmeleri için milli egemenliğe saygı gösterilmesinin hukuken düzenlen-

⁵⁰ Scelle Georges, Précis du droit des gens. Principes et systématique, s. 20.

⁵¹ Politis Nicolas, Les nouvelles tendances du droit international, ss. 46-52 ve ss. 55-93.

⁵² Corbett Percy, “Socials Basis of a Law of Nations”, RCADI, cilt 85, 1954-I, ss. 467-544; Stone Julius, “Problems Confronting Sociological Enquiries Concerning International Law”, RCADI, cilt 89, 1956-I, ss. 61-180.

⁵³ Friedmann Wolfgang, The Changing Structure of International Law, Londres, Stevens & Sons, 1964. Ayrıca, Villalpando Santiago, “L'émergence de la communauté internationale dans la responsabilité des Etats”, s. 61.

mesidir⁵⁴. Uluslararası ilişkiler, ekonomik ve sosyal hayatın daha derinlikli alanlarına doğru geliştikçe, etkin bir işbirliği kendisini zorunlu kılmıştır. Bu doğrultuda, uluslararası hukukun klasik kalıpları ve işlevi aşıldığı için, “uluslararası işbirliği hukuku” ifadesi kullanılmalıdır⁵⁵. “Uluslararası işbirliği hukuku”, uluslararası hukuk düzeninin radikal dönüşümünü taşıyacak ve sağlayacaktır. Bu radikal dönüşüm, uluslararası topluluğun üyelerinin, topluluğun müşterek iyiliği ve refahı için tekrardan örgütlenmelerini konu edinecektir.

Bu işbirliği hukuku çerçevesinde devletlerin yükümlülüğü “yapma” ve “davranma” yükümlülüğü olarak belirir. Hukuk, bu davranışları, dayanışma haline getirmek üzere iş bölümü çerçevesinde eşgüdüm altında örgütlendirecektir⁵⁶. Böylelikle uluslararası hukuki ilişkiler “uluslararası birlikte varolma hukuku” ve “uluslararası işbirliği hukuku” tarafından normatif düzeyde yapılandırılacaktır⁵⁷.

Georg Schwarzenberger⁵⁸, Friedmann’inkine benzer bir yapı tasarlamaktadır. Schwarzenberger, hukuk modellerini üç ayrımlı olarak düşünür:

1. Toplumsal bir sistem oluşturmak üzere, hâkim grupların ya da kişilerin çıkarlarına hizmet eden “Güç Hukuku” (*Law of Power*);

⁵⁴ Friedmann Wolfgang, *The Changing Structure of International Law*, ss. 60-61.

⁵⁵ Friedmann Wolfgang, *The Changing Structure of International Law*, ss. 61-62.

⁵⁶ Friedmann Wolfgang, *The Changing Structure of International Law*; ayrıca, Abi-Saab Georges, "Whither the International Community?", *European Journal of International Law (EJIL)*, cilt 9, 1998, ss. 250-254; Abi-Saab Georges, "Cours général de droit international public", *RCADI*, cilt 207, 1987-VII, ss. 321-323.

⁵⁷ Friedman, "uluslararası birlikte-varolma hukuku" ile "uluslararası işbirliği hukuku" kavramları çerçevesinde, uluslararası hukukun ikili işlevini ve uluslararası hukukun yapısal dönüşümünü teorik bir temelde yorumlamaktadır. "Uluslararası birlikte-varolma hukuku" ile "uluslararası işbirliği hukuku" literatürde yazar tarafından bu şekilde kullanılmakla beraber, daha önceden, kavramlar 1927 yılında, Uluslararası Daimi Adalet Divanı tarafından, uluslararası hukukun işlevi açıklanırken kullanılmıştır: "Uluslararası hukuk bağımsız devletler arasındaki ilişkileri [...] bu bağımsız toplulukların birlikte varolmalarını düzenlemek ya da müşterek faydanın temini için yönetir." - "Le droit international régit les rapports entre des Etats indépendants [...] en vue de régler la co-existence de ces communautés indépendantes ou en vue de la poursuite du bien commun."; Bozkurt-Lotus kararı, Uluslararası Daimi Adalet Divanı (UDAD) - Cour permanente de Justice internationale (CPJI), [Arrêt Lotus, (France/Turquie, arrêt du 7 septembre 1927, série A, n. 10)].

⁵⁸ Schwarzenberger Georg, *The Dynamics of International Law*, Milton, near Abingdon, Oxon, Professional Books Limited, 1976, ss. 107-129.

2. Bir topluluk oluşturma niteliğine sahip bir grubun bütününe çıkarlarını koruyan “Eşgüdüm Hukuku” (*Law of Coordination*); ve
3. Haklar ve ödevler arasındaki denge üzerine kurulu ve ilk iki hukukun melezi olan “Haklar Hukuku” (*Law of Reciprocity*)⁵⁹.

Yazarın düşüncesi uluslararası düzen söz konusu olduğunda neredeyse kullanışsız hale gelmektedir zira “eşgüdüm hukuku” toplumsal tarafların unsurlarınca rıza ile kabul edilmiş ödevlerden oluşmaktadır ve yazara göre, uluslararası topluluğun bu hukuku yaratabilmek için taleplerinin gücü çok sınırlı kalacaktır⁶⁰.

Friedmann ve Schwarzenberger’in görüşlerinin öğretilerdeki değerinin ve özgünlüğünün nedeni, bu yazarların, uluslararası hukukun yapısal değişimine yön verecek olan itkinin, uluslararası topluluk ile temsil edilen küresel boyuttaki kolektivist ve toplulukçu eğilimler olacağını vurgulamalarıdır. Bu iki hukuk düşünürüne, Georges Abi-Saab’ı da dâhil ederek, öğretilerdeki bu görüşlerin değerlendirilmesi için diyebiliriz ki, üç yazarın da fikirleri şu noktadan hareket etmektedir: İnsanlığın sağladığı teknik ve bilimsel ilerlemenin, emek piyasası, iş hukuku ve küresel iş bölümü, küresel iletişim, küresel ekonomi, sürdürülebilir kalkınma, küresel çapta enerji temini ve tedarik edilmesi, evrensel insan hakları, küresel kolektif güvenlik, sağlıklı çevre, insanlığın müşterek doğal kaynakları gibi belirli ve özel alanlarda, “uluslararası işbirliği hukuku” nun gelişip düzenlemelerde bulunması ihtiyacının belirmesi, uluslararası topluluğun, uluslararası hukuk düzeninde yapacağı etkinin başlıca somut nedenleridir.

Bu görüşler parça menfaatlerin birbirlerine değerek esasında bir ortaklaşma doğrultusunda, uluslararası topluluk denilen bir üst yapıda anlam kazanacağı ve küresel bir işbirliği sağlayacağı öngörüsünden (ya da gözleminden) hareket etmekte. Bu işbirliğinin de, uluslararası hukuk tarafından düzenlenmesi gerektiği ve düzenleneceğini ifade etmekte. Öğretilerde, Santiago Villapando’nun belirttiği gibi, parça menfaatlerin tümlenerek topluluklaşma itkisinin, uluslararası top-

⁵⁹ Schwarzenberger Georg, *The Dynamics of International Law*, s. 110.

⁶⁰ Villalpando Santiago, “L’émergence de la communauté internationale dans la responsabilité des Etats”, s. 62, dip not 189.

luluğun mevcudiyetinin temel ve doğru nedeni olmadığını düşünenler de vardır⁶¹.

Villalpando'ya göre, ancak bir uluslararası topluluk gerçekten mevcut ise bazı temel menfaatler varlık sahasına çıkabilir. Biz, yazarın bu düşüncesini şöyle anlıyoruz: Uluslararası topluluk (en azından fikren) mevcut olmaksızın, uluslararası topluluğun müşterek zaruri menfaatlerinin mevcudiyetinin idrakine varılması mümkün olamaz, çünkü düşünsel olarak, menfaatlerinin idrakine varılacak özne mevcut olmayacaktır. Bu düşünce oldukça değerli bir yaklaşımı bünyesinde barındırmaktadır. Uluslararası topluluk kavramına belki en kardeş bir kavramı çağrıştırmaktadır: İnsanlık. Ve onun yüksek menfaatleri.

Uluslararası topluluk kavramı etrafındaki tartışmalar ele alınırken, Prosper Weil'in görüşlerine de yer verilmelidir⁶². Yazarın görüşlerinin önemi, uluslararası hukuk kurallarının göreceleşmesine (rölatifleşmesine) getirdiği eleştiridedir⁶³. Yazarın görüşlerini ele almadan bazı saptamalarda bulunacağız.

Uluslararası topluluğun, kolektif iyi uyarınca müşterek menfaatleri denildiği zaman, istenilse de istenilmese de değer yargılarına gönderme yapıldığı ifade edilmiştir⁶⁴. Uluslararası topluluğun iyiliği için devletlerden bir dayanışma ve davranış beklenildiği zaman, devletlerin davranışlarının bu müşterek iyiye göre,

⁶¹ Villalpando Santiago, "L'émergence de la communauté internationale dans la responsabilité des Etats", s. 62.

⁶² Weil Prosper, "Vers une normativité relative en droit international?", RGDIP, cilt 86, 1982, ss. 5-29; Weil Prosper, "Towards Relative Normativity in International Law?", American Journal of International Law (AJIL), cilt 77, 1983, ss. 413-442; Weil Prosper, "Le droit international en quête de son identité. Cours général de droit international public", RCADI, cilt 237, 1992-VI, ss. 227-312.

⁶³ Fr: *La Normativité Relative*; İng: *Relative Normativity*; bkz., Villalpando Santiago, "L'émergence de la communauté internationale dans la responsabilité des Etats", s. 67. Ayrıca: Antonio Cassese et Joseph H. H. Weiler, *Change and Stability in International Law-Making*, Berlin – New-York; Walter De Gruyter, 1988, ss. 62-163. İkinci Bölümün başlığı "Are we Heading for a New Normativity in the International Community?" dir ve Prosper Weil, in görüşlerine önemli eleştiriler yönelir. Fastenrath Ulrich, "Relative Normativity in International Law", EJIL, cilt 4, 1993, ss. 305-340; Tasioulas John, "In Defence of Relative Normativity: Communitarian Value and the Nicaragua Case, Oxford Journal of Legal Studies, cilt 16, 1996, ss. 85-128; Beckett Jason A., "Behind Relative Normativity: Rules and process as prerequisites of Law", EJIL, cilt 12, 2001, ss. 627-650.

⁶⁴ Pastor Ridruejo J. A., "Le droit international à la veille du vingtième et unième siècle: normes, faits et valeurs. Cours général de droit international public", RCADI, cilt 274, 1998, ss. 296-298.

iyi ya da kötü olduğundan da söz edilebilecektir. Uluslararası hukukun pozitif kurallarının ötesinde, bazı temel ilke ve değerlere göre yapılacak bu çeşit bir değerlendirme, uluslararası hukuk sistemini ahlâkileştirecektir. Ancak, bu ahlâki değerlendirmenin kıstası olan “yüksek ilkeler” hukukun içine alınarak, uluslararası topluluğun temel ve müşterek menfaatlerini temsil ettikleri önermesi ile kendilerine normatif değer kazandırılarak hukuki değerlendirmeye zemin kazandırılabilir. Nitekim “*jus cogens*” normlar yüksek ahlâki ilkelerden feyz alınarak hukuk kuralı haline getirilmişlerdir. Ancak bunların içeriklerinin tam bir listesi üzerine apaçık bir belirginlik söz konusu değildir ya da en azından bunların dizini tartışmaya açıktır. Bu bağlamda, uluslararası hukuk sisteminin normatif değerinin, ahlâki (moral) bir zemine kayması olgusu uluslararası topluluk temelli tartışmaların içerisinde yer alan önemli bir tartışmadır.

Bu tartışmayı uluslararası hukuk öğretisinde, bizim tespit edebildiğimiz kadarıyla, onsekizinci yüzyıldan itibaren izlemek mümkündür. Her devletin, ancak kendisinin ya da uyruklarının haklarını ileri sürebileceği düşüncesi onsekizinci yüzyıla egemen olan hukuki düşüncedir. Ancak bu ilke hiç eleştirilmemiş değildir. Bynkershoek’e göre, eğer sadece, uyrukların hakları korunmaya değerse, kendilerine sahip çıkan kimsenin olmadığı yabancıların haklarının hukuken savunulmasına imkân kalmayacaktır⁶⁵.

Ondokuzuncu yüzyılda, egemen düşünceye eleştiriler sürmüştür. Heffter ve Bluntschli, uluslararası hukukun ağır ihlallerini oluşturan bir liste hazırlamışlardır⁶⁶. Onlara göre, bu listedeki ağır ihlaller, bütün uluslar aleyhine neticeler doğurmakta ve bütün devletlere, ağır ihlâlde bulunan devlete karşı yaptırım uygulama yetkisi vermekteydi. Bu liste, eksik ya da fazla diye eleştirilebilir olsa da, doğal hukuk anlayışından ziyade, devletlerin uygulamalarına dayanmaktadır. Heffter ve Bluntschli, bütün devletleri etkileyebilen uluslararası hukuk ihlallerinin mümkün olduğunu ileri sürerken, Napolyon savaşlarını örnek olarak göz önünde bulundurmaktadırlar.

Ondokuzuncu yüzyılın sonunda Hall,

⁶⁵ Nolte Georg, “De Dionisio Anzilotti à Roberto Ago...”, s. 7, dip not 15’den; Bynkershoek, *De foro Legatorum Liber Singularis*, 1744, bölüm XXII, s. 554.

⁶⁶ Nolte Georg, “De Dionisio Anzilotti à Roberto Ago...”, s. 7, dip not 16 ve 17’den; Heffter A. Wilhelm, *Das Europäishche Völkerrecht der Gegenwart* (F.H. Geffcken ed.), Berlin, 1882, s. 222; J. C. Bluntschli, *Das moderne Völkerrecht der civilisirten Staaten*, Nördlingen, 1878, s. 265.

“Bir devlet, ağır bir şekilde, çok önemli bir uluslararası hukuk kuralını ihlâl ettiğinde, bütün devletler ya da bir grup devlet, ihlâli sonlandırmak için ya da ihlâli işleyen devleti cezalandırmak için yaptırım uygulayabilir”;

diyerek düşüncesini belirtmiştir⁶⁷. Hall, bu düşüncesini, üstün bir kurala dayan-
dırmamakta fakat uluslararası siyasi düzenin gerekliliğinden hareketle bu düşün-
ceye varmaktadır:

“Uluslararası hukuk, üstün bir siyasi otoritenin iradesinden yoksun olduğu için, polislik vazifesi, uluslararası topluluğun üyesi olan her devlet tarafından bizzat yerine getirilmelidir. Bu vazifeyi yapmaya ya da yapmamaya her devlet kendisi karar verecektir”⁶⁸.

Ondokuzuncu yüzyılda, devletlerin, ancak bir başka devlete verdikleri zara-
rı onarmakla yükümlü oldukları, bunun bir hukuk sorumluluğu olduğu, uluslara-
rası hukukta devletlerin ceza sorumluluklarının bulunmadığı, yukarıda da belirt-
tiğimiz gibi egemen düşünceydi⁶⁹. Örneklerini verdiğimiz eleştirilere ve farklı

⁶⁷ “When a State grossly and patently violates international law in a matter of serious importance, it is competent to any states, to hinder the wrongdoing for being accomplished, or to punish the wrongdoer.”; Hall W. E., A Treatise on International Law, Oxford, 1895, s. 57.

⁶⁸ “International law, being unprovided with the support of an organized authority, the work of police must be done by such members of the community of nations as are able to perform it. It is however, for them to choose whether they will perform it or not”; Hall W. E., A Treatise on International Law, Oxford, s. 58.

⁶⁹ Velasquez Rodriguez davasında, Amerika İnsan Hakları Mahkemesi uluslararası hukukta zarar ve ziyanın tazmin edilmesinin, haksız fiilden sorumlu devletin cezalandırılması olmadığını belirtmiştir. Mahkemenin tespitiyle, uluslararası hukukta devletin cezalandırılması kavramı bulunmamaktadır; l'affaire Velásquez Rodríguez (Indemnisation), la Cour interaméricaine des droits de l'homme, Inter-Am. Ct. H.R. Série C, no. 7, 1989, s. 52. 1946 Uluslararası Askeri Mahkemesi'nin belirttiği gibi, “soyut kişilikler değil, insanlar, uluslararası hukukta cezalandırılması gereken ve cezalandırılan suçları işlerler”. Procès des grands criminels de guerre devant le Tribunal militaire international, arrêt du 1 er octobre 1946. Gerek Nurenberg, gerek Tokyo askeri mahkemelerinde, resmi görevleri sırasında suç işlemiş devlet yetkilileri yargılanmış ve cezalandırılmış ise de, ne Almanya ne de Japonya suçlu devletler olarak nitelendirilmemişlerdir. Statut du Tribunal militaire international, Londres, Nations Unies, Recueil des Traités, cilt 82, s. 279, mad. 9 ve 10. Eski Yugoslavya ve Ruanda için kurulan özel mahkemeler de sadece insanları takip etmek için oluşturulmuştur. Eski-Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi'nde savcı Blaskic, devletlerin uluslararası sorumluluğu için, “yürürlükte bulunan uluslararası hukuk hükümlerine göre, devletler hukuki tanımları gereği iç hukuk sistemlerinde insanlar için öngörülmediği gibi cezai müeyyidelere çarptırılmazlar” beyanında bulunmuştur. Affaire IT-95-14-AR 108 bis, Procureur c. Blaskic, I.L.R., cilt 110, 1997, s. 698. 17. Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 827 sayılı

düşünürlerin, “uluslararası topluluğun geneline karşı olan yükümlülüklerin ağır ihlalleri” kavramının tohumlarını atmalarına rağmen, klasik uluslararası hukukta, bunların etkin olabildiğini söyleme imkânı bulunmamaktadır.

Bu saptamalarda bulunduktan sonra Prosper Weil'in uluslararası hukukun normatif değerinin zayıflamasına dair olan düşüncelerini ve getirdiği eleştirileri ele almanın isabetli olacağı kanaatindeyiz.

Weil'e göre, uluslararası hukukun normatifliği iki olgudan ötürü krizdedir. Bir taraftan, esasında uluslararası hukuk normlarının kapsamı ve içeriği genişlemektedir. Ancak bu normatifleşme dalgası, hukuk olmayanın, hukukileştirilmesi neticesinde olmaktadır. Ahlâki mülâhazalar ile birtakım etik prensiplerin, uluslararası hukukun içine dâhil edilmesi eğilimi güçlenmektedir⁷⁰. Diğer taraftan, uluslararası hukuk normları farklı biçimlerde ayrıştırılmaktadır. Bu ayrıştırma, Weil'e göre çok büyük uygulama zorlukları doğurur. Bu biçimlere örnek olarak evrensel normlar olan, *jus cogens* normlar verilebilir. *Jus cogens* kuralların neticesinde devletlerin *erga omnes* yükümlülüklerinin doğmasıyla, devletlerin sorumluluğu genişleyecektir ve hatta “hastalıklı devletin ceza sorumluluğu

ve 25.5.1993 tarihli kararı ile kurulmuştur. Mahkemenin tam adı, Eski Yugoslavya Ülkesinde 1991'den İtibaren İşlenen Uluslararası İnsancıl Hukukun Ağır İhlallerinden Sorumlu Suç Faillerinin Yargılanması İçin Uluslararası Mahkeme'dir. Mahkemenin bir Savcılığı bulunmaktadır. Suç failleri ile ilgili belge ve bilgi toplamak, kovuşturma başlatmak ve gerekli ise dava açmak Savcılığın yetkisindedir. Temmuz 1998 tarihli, Uluslararası Ceza Mahkemesi Roma Statüsü uyarınca, Uluslararası Ceza Mahkemesi, uluslararası topluluğu ilgilendiren en ağır suçlarda da yetkilidir, ancak yetkisi gerçek kişiler ile sınırlıdır. Aynı maddede Statü hükümlerinin kişilerin cezai sorumluluğuna ait olup hiçbirisinin uluslararası hukukta devletlerin cezai sorumluluklarını gerektirmeyeceği belirtilmektedir. Statü de Rome de la Cour pénale internationale, 17 juin 1998, A/CONF.183/9, mad. 25. Ayrıca, Palsimano Guiseppa, “Les clauses d'aggravation de la responsabilité des Etats et la distinction entre crimes et delits internationaux”, Le Droit Federal Belge Des Relations Internationales, cilt 98, 1994, 3, ss. 629-673; Hoogh A.J.J., “The Relationship between Jus Cogens, Obligatio Erga Omnes and International Crimes: Peremptory Norms in Perspective”, Austrian J.Publ. Intl. Law, 42, 1991, ss. 183-214; Gilbert Geoff, “The Criminal Responsibility of State”, International and Comparative Law Quarterly, cilt 39, 1990, ss. 345-369; Bowett D.W., “Crimes of State and the 1996 Report of The International Law Commission on State Responsibility”, EJIL, 9, 1998, ss. 163-173.

⁷⁰ Weil Prosper, “Le droit international en quête de son identité. Cours général de droit international public”, ss. 230-260; Weil Prosper, “Vers une normativité relative en droit international?”, ss. 6-13.

müessesesi” ile uluslararası hukuk, klasik işlevlerini dahi yerine getirmekten aciz hale gelecektir⁷¹.

Yazar, bu sakıncalı durumun kökeninde, uluslararası topluluk kavramını görmektedir. Uluslararası düzen, parçalı bir yapı arz etmektedir. Bu yapıda, birbirinden farklı ulusal çıkarlara sahip devletler, uluslararası ilişkilerini, uluslararası hukuk kurallarının düzenlemesi altında sürdürmektedirler. Bu klasik yapının tasarımında, devletleri birbirinden ayıran olgulara, onları birbirlerine yaklaştıran olgulardan daha fazla ağırlık tanınmaktadır. Böyle bir yapıda devletler uluslararası hukuktan doğan işlemlerini ikili ve karşılıklı olarak yapmakta ve rızaları ile hukuka taraf olmaktadır. Bu yapıda, uluslararası hukuk, rızaya dayanan, ideolojik olarak tarafsız ve pozitif hukuk karakterine sahiptir. Uluslararası topluluk kavramı ile devletleri birbirlerine yaklaştıran olgulara ağırlık verildiğinde, uluslararası dayanışmanın sağlanacağı, moral avantajlar elde edileceği düşünülse de, bu esasında istikrarsızlık getirecektir. Uluslararası hukukun rızaya dayanan, ideolojik olarak tarafsız ve pozitif hukuk karakteri korunmalıdır.

Weil, uluslararası topluluk fikrinin ütöpik olarak benimsenebilir bir kavram olduğunu belirtmekle beraber, devletlerin doğalarından kaynaklanan bencillikleri ve tarihi tecrübe itibarıyla hayal olduğunu, bu hayalin, uluslararası hukuka zarar vermektten ötürü tehlikeli olduğunu düşünmektedir. Bu hayalin önündeki en önemli gerçek engelin, devletlerin egemenlikleri kavramı olduğunu belirtmektedir. Weil’in tutumu, hukuk düşünürünün, “olan hukuk” un (*lex lata*) pozitifist katılığı ve çıplak gerçekliğine mahkûm olması, bir “olması gereken hukuk” (*lex ferenda*) yanında pozisyon ifade edememesi örneği olmakla eleştirilmiştir⁷². Bu eleştiri de, kime ve neye göre “olması gereken hukuk” sorusuyla eleştirilebilir. Ve bu eleştiri zinciri fasit bir şekilde kendi kendini yeniden üretir ve takip eder. Her halde bu doktrinler tartışmalar, uluslararası topluluk kavramı-

⁷¹ Weil Prosper, “Le droit international en quête de son identité. Cours général de droit international public”, ss. 261-312; Weil Prosper, “Vers une normativité relative en droit international?”, ss. 19-44.

⁷² Villalpando Santiago, “L’émergence de la communauté international dans la responsabilité des Etats”, s. 68.

nın uluslararası hukukun müesseselerinin dönüşümü⁷³ üzerindeki güncel ve bariz etkisini göstermesi bakımından önemli tartışmalardır⁷⁴.

SONUÇ

Toplulukçu değerlerin uluslararası hukuki beyannameler çerçevesinde ilan edilmesi; toplulukçu menfaatlerin ilan edilmesi ve korunması ile doğan kurum-sallaşma; uluslararası normlar çerçevesinde normlar hiyerarşisinin tanınmasını (*jus Cogens*); uluslararası topluluğunun bütününe karşı yükümlülüklerin oluşması (*erga Omnes*); uluslararası topluluğun geneline karşı uluslararası sorumluluğun doğumu; uluslararası topluluğun geneline karşı sorumlu olan devlete karşı kolektif olarak uygulanabilecek karşı-önlemler olarak sıralamakta olduğumuz konu başlıklarının tümü de yirminci yüzyılın ortalarından yirmibirinci yüzyılın ilk on yılına dek uluslararası hukukta meydana çıkmış yeni ve önemli meseleleri ifade etmektedir. Bizi bu çalışmamızda uluslararası topluluk tabiri üzerine çalışmaya sevk eden temel, bu önemli konuları birbirlerine bağlayan ve birbirleri ile belirli bir hukuki mantık çerçevesinde ilişkilendiren müşterek kavramın "uluslararası topluluk" kavramı olduğunu düşünmemizdir.

Uluslararası topluluk kavramının olgusal temelinde elbette sosyolojik geçeklik bulunmaktadır. Bu gerçeklik en saf şekilde ifade edilmeye çalışılırsa kanaatimizce, "uluslararası müşterek menfaatlere ulaşabilmek için dayanışma zarureti uluslararası topluluğun mevcudiyetini yaratan sosyolojik nedendir" denilmelidir. Bu dayanışma zarureti, toplulukçu bir çekim yaratırken bu çekime karşın her devletin tekil menfaatleri de topluluğu dağıtmaya yönelik bir kuvvet yaratmaktadır. Bu iki kuvvet arasındaki gerilim ve oluşan denge topluluğun eylemsel ve hukuki yeteneğini oluşturmaktadır. Uluslararası hukuktaki olası gelişmeler hem bu gerilimden doğrudan etkilenecektir hem de bu gerilimden bir dengeye ulaşmasını sağlayacak yapılandırıcı araçları sağlayacaktır.

⁷³ Özellikle, devletlerin uluslararası sorumluluğu müessesesi bu dönüşümün kapsadığı en önemli konuların başında gelir.

⁷⁴ Jessup Philip, *A Modern Law of Nations. An Introduction*, New-York, Mac Millan, 1948, 236 sayfa; Jenks C. Wilfred, *The Common Law of Mankind*, Londres, Stevens & Sons, 1958, 456 sayfa: "Universal world community" kavramı için, ss. 1-6.

KAYNAKÇA

- Abi-Saab Georges, “Cours général de droit international public”, RCADI, cilt 207, 1987-VII, ss. 321-323.
- Abi-Saab Georges, “Whither the International Community?”, EJIL, cilt 9, 1998, ss. 250-254.
- Acer Yücel, Uluslararası Hukukta Saldırı Suçu, Roma, Ankara, 2004.
- Affaire IT-95-14-AR 108 bis, Procureur c. Blaskic, I.L.R., cilt 110, 1997.
- Affaire Velásquez Rodríguez (Indemnisation), la Cour interaméricaine des droits de l’homme, Inter-Am. Ct. H.R. Série C, no. 7, 1989.
- Ago Roberto, “Le délit international”, RCADI, cilt 68, 1939, II, ss. 527-531.
- Ago Roberto, “Science juridique et droit international”, RCADI, cilt 90, 1956-II, ss. 851-954.
- Air Services Agreement of 27 March 1946 (United States v. France), UNRIAA, cilt XVIII.
- Anacker C., “The Legal Régime of Erga Omnes Obligations in International Law”, Austrian J.Publ. Intl. Law, 46, 1994, ss. 131-166.
- Annuaire de la Commission du droit international 1970, cilt II, document A/CN.4/233, ss. 189-211.
- Annuaire de la Commission du droit international, 1976, cilt II (2), ss. 89-113.
- Annuaire de la Commission du droit international, 2001, cilt II, ss. 61-393.
- Antonio Cassese et Joseph H. H. Weiler (éds.), Change and Stability in International Law-Making, Berlin, New-York, Walter De Gruyter, 1988.
- Anzilotti Dionisio, “La responsabilité international des Etats à raison des dommages soufferts par des étrangers”, Revue générale de droit international public (RGDIP), 1906, cilt XIII.
- Anzilotti Dionisio, Cours de droit international, Premier volume: Introduction-Théories générales, Paris, Librairie du Recueil Sirey, 1929.
- Anzilotti Dionisio, Teoria generale della responsabilità dello Stato nel diritto internaziale, Fienze, 1902.
- Aron Raymond, Paix et Guerre entre les nations, 8. baskı, Calman-Lévy, Paris, 1984.
- Azarkan Ezeli, “Uluslararası Hukukta İnsanlığa Karşı Suçlar”, AUHF, 2003, ss. 275-297.

- Azarkan Ezeli, Nuremberg'den La Haye'ye Uluslararası Ceza Mahkemeleri, Beta, 2003.
- Barcelona Traction davası, (Barcelona Traction, Light and Power Company, Limited), 2. phase, Cour international de Justice (C.I.J.), Recueil 1970.
- Barcia Trelles Camilio, "Francisco Suarez (1548-1617). Les théologiens espagnols du XVIème siècle et l'école moderne du droit international", RCADI, cilt 43, 1933-II, ss. 462-469.
- Başlar Kemal, "Uluslararası Hukukta Erga omnes Kavramı", MHB, Yıl 22, 2002, ss. 75-107.
- Beckett Jason A., "Behind Relative Normativity: Rules and process as prerequisites of Law", EJIL, cilt 12, 2001, ss. 627-650.
- Bilsel Cemil, Devletler Hukuku, Birinci Kitap, Devletler, Kenan Basımevi, İstanbul, 1941.
- Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, karar nu. 31/6A (1976).
- Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, karar nu. 216 (1965).
- Bowett D.W., "Crimes of State and the 1996 Report of The International Law Commission on State Responsibility", EJIL, 9, 1998, ss. 163-173.
- Bozkurt-Lotus kararı, UDAD – CPJI, [Arrêt Lotus, (France/Turquie, arrêt du 7 septembre 1927, série A, n. 10)].
- C.D.I., projet d'articles sur la responsabilité des Etats (version 2001), Documents officiels de l'Assemblée générale, cinquante-sixième session, Supplément n° 10 (A/56/10) - Rapport de la Commission sur les travaux de sa cinquante-troisième session, Documents officiels de l'Assemblée générale, cinquante-sixième session, Supplément No.10, (A/56/10).
- Calvo Charles, Le Droit international théorique et pratique, cilt I, 2. baskı, Paris, Durand ve Pedone-Guillaumin-Amiot, 1870.
- Carreau Dominique, Droit International Public, Pedone, Paris, 2004.
- Carrillo Salcedo Juan Antonio, "Le concept de patrimoine commun de l'humanité", in Société française pour le droit international, Hommage à René-Jean Dupuy. Ouvertures en droit international, Paris, Pedone, 2000.
- Cavare Louis, Le droit international public positif, cilt II: Les modalités des relations internationales. Les compétence respectives des Etats, Jean-Pierre Quéneudec tarafından güncellenmiş 3. baskı, Paris, Pedone, 1969.
- Chorzow Fabrikası davası, (Usine de Chorzow), 1927, U.D.A.D. - C.P.J.I., série A, n. 9 ve 1928, U.D.A.D. - C.P.J.I., série A, n.17.
- Corbett Percy, "Socials Basis of a Law of Nations", RCADI, cilt 85, 1954-I.

- Crawford James, *The International Law Commission's Articles on State Responsibility. Introduction, Text and Commentaries*, Cambridge University Press, 2002.
- Crawford James, *Les Articles de la C.D.I. sur la Responsabilité de l'Etat, Introduction, Texte et Commentaires*, Editions Pedone, 2003.
- Çağiran Mehmet Emin, "Raymon Aron Ve Uluslararası Hukukun Hukuk Niteliği", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, cilt LVI, sayı 1-4, yıl:1998.
- Çağiran Mehmet Emin, *Les Sanctions Non-Militaires De l'Article 41 De La Charte De l'O.N.U.*, Publications De l'Université De Galatasaray, İstanbul, 2000.
- De Visscher Charles, "La Responsabilité des Etats", in *Bibliotheca visseriana dissertationum ius internationale illustrantium*, cilt II.
- *Dictionnaire de droit international public*, Bruylant, Bruxelles, 2001.
- *Dictionnaire de la terminologie du droit international*, (Union académique international) Paris, Sirey, 1960.
- Drake H. Joseph, *The Classics of Internaional Law*, James Brown Scott Edition, Oxford-Londres, 1934.
- Duguit Léon, *Manuel de droit constitutionnel*, Paris, Boccard, 1918.
- Duguit Léon, *Traité de droit constitutionnel*, Birinci cilt: *La régle de droit. Le problème de l'Etat*, 2ème édition, Paris, Boccard, 1921.
- Dupuy Pierre-Marie, *Droit International Public*, 8. Édition, Dalloz, Paris, 2006.
- Durkheim Emile, *De la division du travail social*, Quadrige/PUF, Paris, 1994.
- Eagleton Clyde, *The Responsibility of States in International Law*, New York, New York University, 1928.
- Erkiner Hakkı Hakan, *Devletin Haksız Fiilden Kaynaklanan Uluslararası Sorumluluğu*, Oniki Levha, İstanbul, 2010.
- Fastenrath Ulrich, "Relative Normativity in International Law", *EJIL*, cilt 4, 1993, ss. 305-340.
- Fauchille Paul, *Traité de droit international public*, cilt I, première partie: *Paix*, 8. baskı, Paris, Rousseau & cie, 1922.
- Friedmann Wolfgang, *The Changing Structure of International Law*, Londres, Stevens & Sons, 1964.
- Gabcikovo-Nagynaros Projesi davası, (Gabcikovo-Nagymaros Project, Hungary/Slovakia), *I.C.J. Reports* 1997.

- Gilbert Geoff, "The Criminal Responsibility of State", *International and Comparative Law Quarterly*, cilt 39, 1990.
- Gündüz Aslan, *Milletlerarası Hukuk, Temel Belgeler, Örnek Kararlar*, Beta, İstanbul, 2002.
- Hall W. E., *A Treatise on International Law*, Oxford, 1895.
- Hart Herbert L. A., *The concept of law*, Clarendon Law Series, No.5, ed.1984.
- Heffter A. Wilhelm, *Le droit international de l'Europe*, Paris, Cotillon, 1883.
- Hoogh A.J.J., "The Relationship between Jus Cogens, Obligatio Erga Omnes and International Crimes: Peremptory Norms in Perspective", *Austrian J.Publ. Intl. Law*, 42, 1991, ss. 183-214.
- *Irlande c. Royaume-Uni*, C.E.D.H., Série A, no. 25, 1978.
- Jenks C. Wilfred, *The Common Law of Mankind*, Londres, Stevens & Sons, 1958.
- Jessup Philip, *A Modern Law of Nations. An Introduction*, New-York, Mac Millan, 1948.
- Kelsen Hans, "Théorie du droit international public", *RCADI*, cilt 84, 1953-II.
- Kelsen Hans, *Théorie pur du droit*, Paris, Dalloz, 1962.,s. 9-46.
- Kelsen Hans, *Principles of International Law*, 1967.
- Kiss Alexandre-Charles, "La notion de patrimoine commun de l'humanité", *RCADI*, cilt 175, 1982-II, ss. 119-224.
- Lauterpacht Hersh, *Private Law Source and Analogies in International Law*, London, 1927.
- Lauterpacht Hersh, *Règle générales du droit de la paix*, *RCADI* 1937-IV, s. 99-422.
- Liszt Franz von, *Le droit international. Exposé systématique*, Paris, Pedone, 1927.
- Marshall Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü, çevirenler: Akinhay Osman, Kömürcü Derya, Bilim ve Sanat*, Ankara, 1999.
- Meray Seha L., *Devletler Hukukuna Giriş, Birinci cilt*, Ajans-Türk Matbaası, Ankara, 1960.
- Namibya (Güneybatı Afrika) danışma görüşü,(Conséquences juridiques pour les États de la présence continue de l'Afrique du Sud en Namibie nonobstant la résolution 276 (1970) du Conseil de sécurité), avis consultatif, C.I.J., *Recueil* 1971.

- Nikaragua'daki askeri ve yarı askeri faaliyetler davası, (Activités militaires et paramilitaires au Nicaragua et contre celui-ci, Nicaragua c. États-Unis d'Amérique), fond, C.I.J., Recueil 1986.
- Nolte Georg, "De Dionisio Anzilotti à Roberto Ago, Le Droit International Classique de la Responsabilité International des Etats et La Prééminence de la Conception Bilatérale des Relations Inter-Étatiques", Colloque international de Florence, 7 et 8 décembre 2001, Institut Universitaire Europeen; Obligations Multilatérales, Droit Impératif et Responsabilité International des Etats, Paris, Pedone, 2003.
- Oppenheim Lassa, International Law. A Treatise. Volume I. Peace, 4. édition, Arnold D. MacNair (ed), Londres-New York-Toronto, Longmans-Greensand, 1928.
- Orakhelashevili Alexander, Peremptory Norms In International Law, Oxford University Press, New York, 2006.
- Palsimano Guisepppe, "Les clauses d'aggravation de la responsabilité des Etats et la distinction entre crimes et delits internationaux", Le Droit Federal Belge Des Relations Internationales, cilt 98, 1994, 3, ss. 629-673.
- Pastor Ridruejo J. A., "Le droit international à la veille du vingt et unième siècle: normes, faits et valeurs. Cours général de droit international public", RCADI, cilt 274, 1998, ss. 296-298.
- Pazarıcı Hüseyin, Uluslararası Hukuk, Ankara, 2003.
- Pegna O.L., "Counter-claims and Obligations Erga Omnes before the International Court of Justice", EJIL, 9, 1998, ss. 724-736.
- Perrin J. Georges, Droit international public, Schultess Polgraphischer Verlag, Zurich, 1999.
- Politis Nicolas, Les nouvelles tendances du droit international, Paris, Hachette, 1927.
- Ragazzi Maurizio, The Concept Of International Obligations Erga Omnes, Clarendon Press, Oxford, 2002.
- Rapport de la Commission du droit international sur les travaux de sa vingt-huitième session (3 mai – 23 juillet 1976); A/51/10.
- Reitzer Ladislas, La réparation comme conséquence de l'acte illicite en droit international, Paris, Librairie du Recueil Sirey, 1938.
- Renaut Marie-Hélène, Histoire du droit international public, Ellipses, Paris, 2007.

- Report of the International Law Commission on the work of its forty-eighth session, 6 May -26 July 1996, Official Records of the General Assembly, Fifty-first session, Supplement No.10.
- Résolution 218 (1965) du Conseil de sécurité sur les colonies portugaises et les résolutions 418 (1977).
- Résolution 569 (1985) du Conseil de sécurité sur l'Afrique du Sud.
- Rivier Alphonse, Principe du droit des gens, Paris, Rousseau, 1896.
- Robert Nisbet, The Sociological Tradition, 1966.
- Root Elihu, "The Outlook for International Law", AJIL, 10, 1916,
- Rousseau Charles, Droit international public, Paris, Libraire du Recueil Sirey, 1953.
- Scelle Georges, Précis du droit des gens. Principes et systématique, Paris, Sirey, 1932, ss. 1-69; Scelle Georges, Droit international public, Paris, Sirey, 1932.
- Schwarzenberger Georg, The Dynamics of International Law, Milton, near Abingdon, Oxon, Professional Books Limited, 1976.
- Scobbie Iain, "Invocation De La Responsabilité Pour La Violation D'Obligation Découlant De Normes Impératives Du Droit International Général", Colloque international de Florence, 7et 8 décembre 2001, Institut Universitaire Europeen; Obligations Multilatérales, Droit Impératif et Responsabilité International des Etats, Paris, Pedone, 2003, ss. 121-144.
- Simonart M. Henri, "La Méconnaissance Des Normes Supérieures De Droit International", Les Responsabilité Des Pouvoirs Publics, Actes du Colloque Interuniversitaire Organisé Les 14 et 15 Mars 1991, Bruylant, Bruxelles, 1991, ss. 343-363.
- Société des Nations, Conférence pour la codification du droit international, Bases de discussions établies par le Comité préparatoire à l'intention de la Conférence, cilt III: Responsabilité des États en ce qui concerne les dommages causés sur leur territoire à la personne ou aux biens des étrangers (doc. C.75.M.69.1929.V), s. 25, 41 ve 52; Supplément au vol. III: Réponses des États à la liste de points; Réponses du Canada et des États-Unis d'Amérique (doc. C.75a. M. 69 a). 1929.V), s. 2, 3 ve 6.
- Soykırım Suçunun Önlenmesi Ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nin Uygulanmasına İlişkin dava (Bosna-Hersek Sırbistan Ve Karadağ'a Karşı), 26 Şubat 2007; Cour International de Justice, Affaire relative à l'application de la Convention pour la prévention et la répression du crime de genocide (Bosnie-Herzegovine c. Serbie-et-Montenegro), 26 Février 2007.

- Spinedi Marina, "D'une Codification à l'autre: Bilateralisme et Multilateralisme Dans la Genese de la Codification du Droit des Traités et du Droit de la Responsabilité des Etats", Colloque international de Florence, 7et 8 décembre 2001, Institut Universitaire Europeen; Obligations Multilatérales, Droit Impératif et Responsabilité International des Etats, Paris, Pedone, 2003, s.25-56.
- Spiropoulos J., Traité théorique et pratique de droit international public, Paris, Librairie générale de droit et de jurisprudence, 1933.
- Stone Julius, "Problems Confronting Sociological Enquiries Concerning International Law", RCADI, cilt 89, 1956-I.
- Strupp Karl, Das Völkerrechtliche Delikt, Berlin, 1920.
- Strupp Karl, Eléments du droit international public universel, européen et américain, Paris, Rousseau & cie, 1927.
- Tahrân'daki Diplomatik ve Konsolosluk Personeline İlişkin dava, (United States Diplomatic and Consular Staff in Tehran), I.C.J. Reports 1980.
- Tasioulas John, "In Defence of Relative Normativity: Communitarian Value and the Nicaragua Case, Oxford Journal of Legal Studies, cilt 16, 1996, ss. 85-128.
- Tönnies Ferdinand, Communauté et société: catégories fondamentales de la sociologie pure, Joseph Leif'in Fransızca'ya çevirisi, Retz, Paris, 1977.
- Truyol Serra Antonio, "Genèse et structure de la société internationale", RCADI, cilt 96, 1959-I, ss. 572-574.
- Truyol Serra Antonio, "Grotius dans ses rapports avec les classiques espagnols du droit des gens", RCADI, cilt 182, 1983-IV, s. 444.
- Truyol Serra Antonio, Doctrines contemporaines du droit des gens, Paris, Pedone, 1951.
- Uzun Elif, Devletin Sorumluluğu, Beta, 2007.
- Vattel Emer de, Le droit des gens ou principes de la loi naturelle appliqués à la conduite et aux affaires des Nations et des Souverains, Kitap I ve II, Carnegie Institution, 1916.
- Vienna Convention on the Law of Treaties, United Nations, Treaty Series, cilt 1155.
- Villalpando Santiago, "L'émergence de la communauté internationale dans la responsabilité des Etats", puf, Paris, 2005.
- Vitoria et Suarez, Contribution des théologiens espagnols au droit international moderne, Association internationale Vitoria-Suarez avec le concours de la dotation Carnegie pour la paix internationale, Pedone, Paris, 1939.

- Weber Max, *Economie et société / 1. Les catégories de la sociologie*, pocket (collection Agora), Paris, 1995.
- Weil Prosper, "Le droit international en quête de son identité. Cours général de droit international public", RCADI, cilt 237, 1992-VI, ss. 227-312.
- Weil Prosper, "Towards Relative Normativity in International Law?", AJIL, cilt 77, 1983, ss. 413-442.
- Weil Prosper, "Vers une normativité relative en droit international?", RGDIP, cilt 86, 1982, ss. 5-29.
- Yearbook of the International Law Commission, 2001, vol. II, ss. 59-365.